

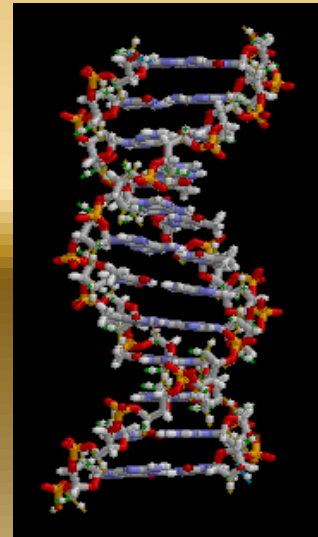
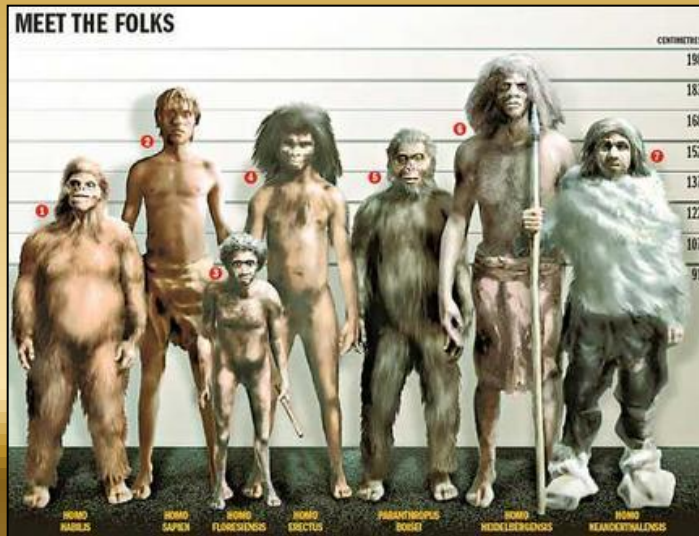
Variabilita a adaptibilita člověka

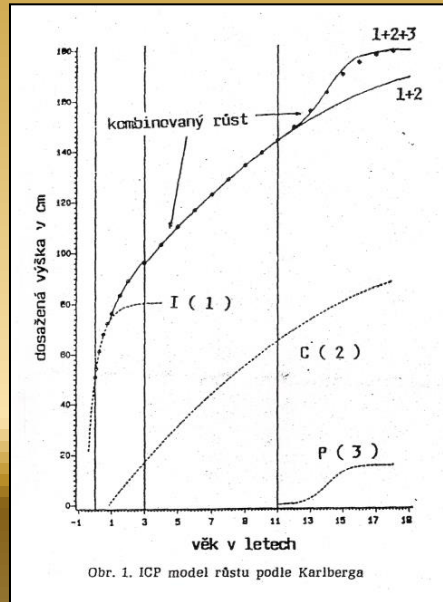
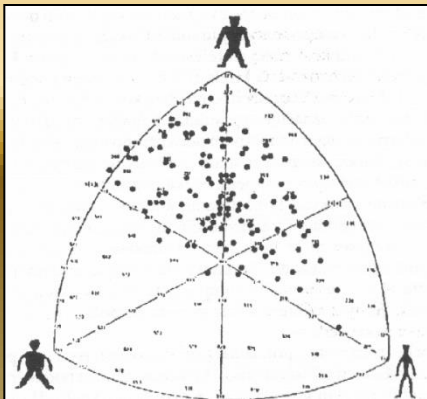
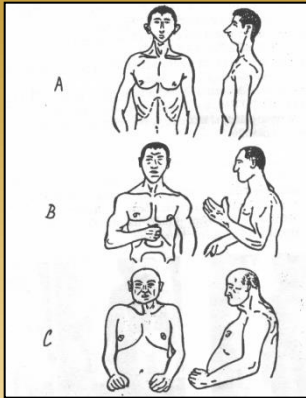
Doc. Václav Vančata

katedra biologie a ekologické Ped F UK

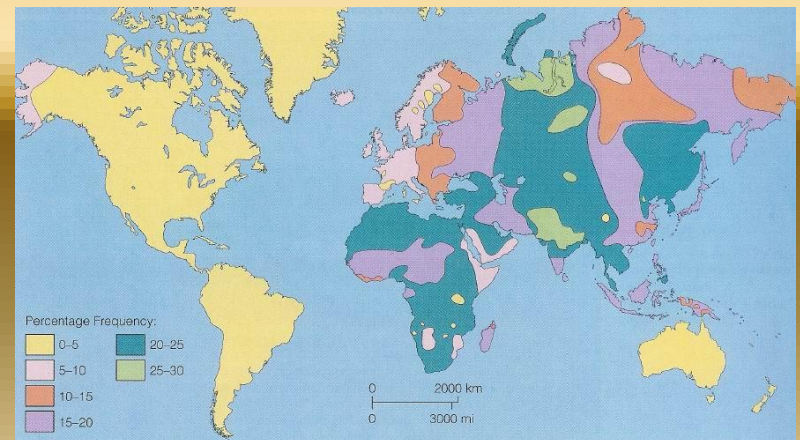
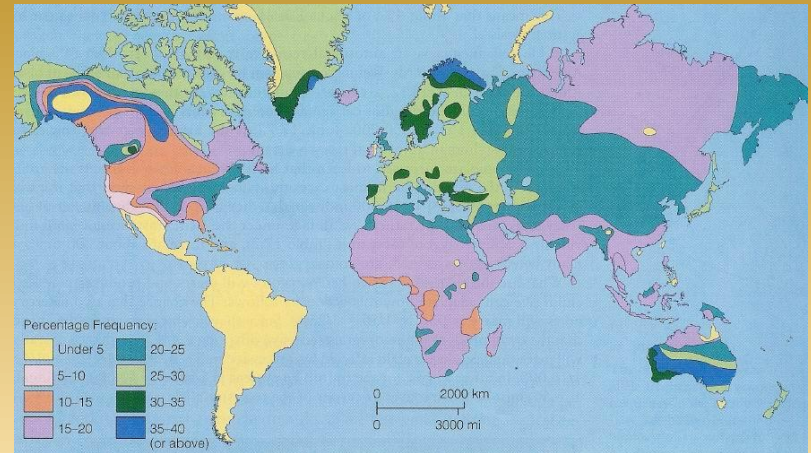
Jak chápát variabilitu ?

Jak chápat variabilitu ?

Obr. 1. ICP model růstu podle Kariberga

Evoluční změny v genofondu - časový rozměr variability a adaptability

- Přírodní výběr – genotyp a fenotyp
- Pohlavní výběr – odlišné strategie pohlaví - rozpor
- Skupinový výběr – odlišné strategie skupin - rozpor
- Individuální fitness ??????
- Inklusivní fitness ??????
- Migrace
  - mt-DNA a Y chromosomové haplotypy
- Migrace, hybridizace a reprodukce pravěkých populací
  - mt DNA a Y chromosom haplotypy
  - Genetický drift (náhodné posuny v četnostech alel)
  - Efekt zakladatele (founder efekt) – náhodné nahromadění určité kombinace alel (i dominantních)
  - Bottleneck efekt (efekt hrdla lahve) – katastrofické snížení počtu jedinců v populaci na hranici reprodukčního minima – náhodné posuny v četnostech genů a snížení genetické variability – omezení gene poolu

Genetika evoluce a evoluční genetika

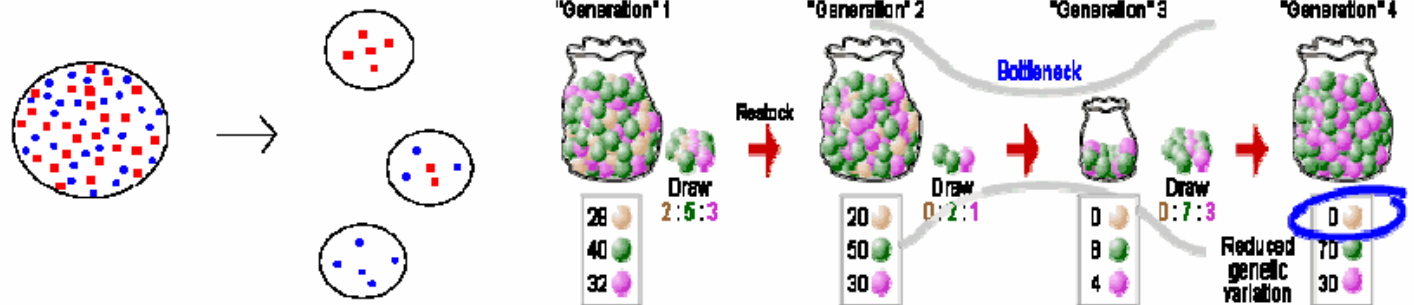
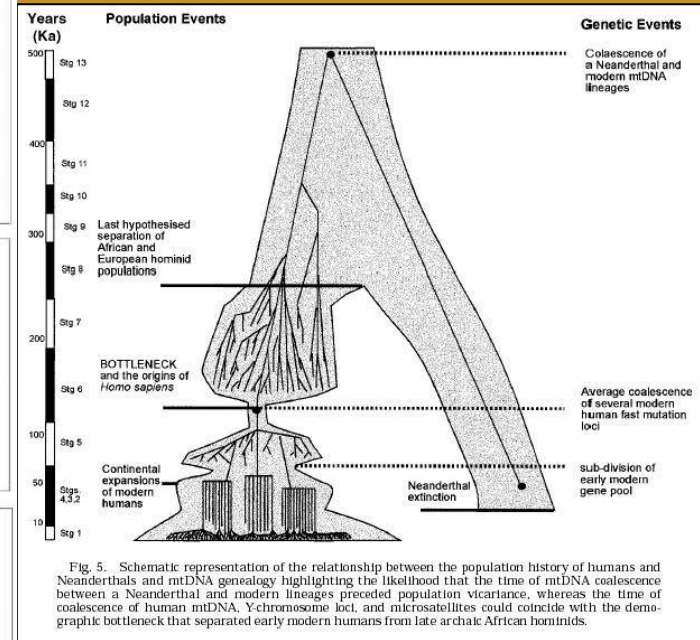
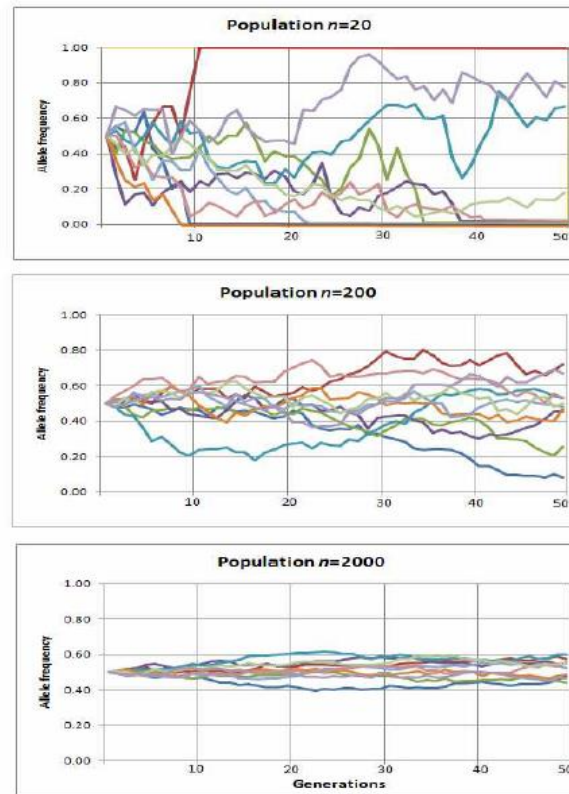
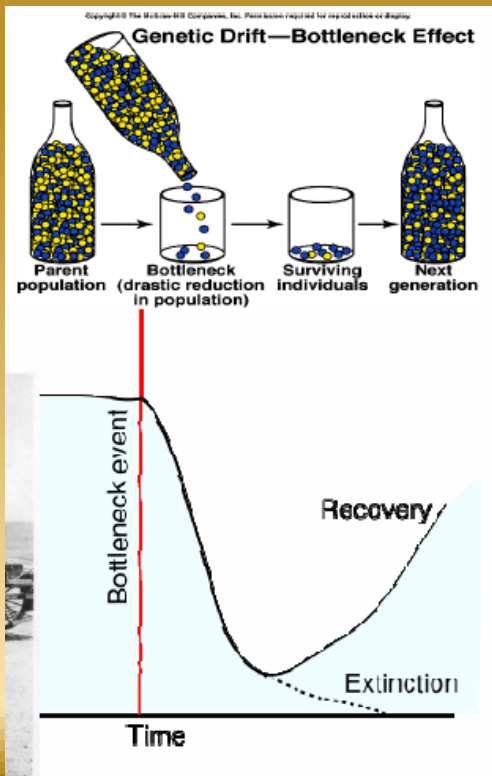
- **Genetický drift, genetický draft** (evoluční svezení se), ale i další genetické efekty, které se uplatňují především v malých nebo geneticky nestabilních populacích, **narušují pravidelnou frekvenci alel v populaci**, a vždy se jedná o jeden jediný problém.
- Jsou to z populačně genetického hlediska nepanmiktické jevy a výjimky z Mendelistické genetiky i H-W zákona, které často komplikují klasický přístup při zkoumání evolučních změn u daného druhu.
- Vedle **genetického driftu**, který se může za určitých podmínek uplatňovat i ve velkých populacích - hraje důležitou roli ve fixaci nebo eliminaci genů
- Mohou se uplatnit **genetický draft** (tam se může uplatňovat selekce na pozadí), nebo **selekční vymetení** (vymazání) a **evoluční svezení se**
- Musíme si však uvědomit, že výše uvedené organismální nebo nadorganismální či populační mechanismy se uplatňují i v tomto případě.

Genetické evoluční mechanismy

Důležitými mechanismy evoluce jsou genetické efekty uplatňující se hlavně v rámci malých nebo zdecimovaných či geneticky nestabilních populací,

- **efekt zakladatele** (frekvence genů je posunuta ve prospěch specifické frekvence zakladatelské populace)
- specifické formy **genetického driftu**, kdy se typická frekvence alel „rozpadá“ a posléze vzniká zcela nové složení alel
- **efekt hrdla láhve**, kdy se vytvářejí „nahodilé“ frekvence alel ve zdecimované populaci, která je na hranici reprodukceschopnosti.
- Přírodní výběr a další genetické faktory pak mohou operovat s novými kombinacemi alel. Takové změny mohou být zdrojem menších výhodných inovací, ale také mohou vést k vyhasnutí druhu.
- V případě efektu hrdla láhve dochází ke změnám ve větších skupinách živočichů, například tento efekt se může uplatňovat v dané situaci velké exploze většího množství sopek, supervulkánu, dlouhého zalednění) u většího množství druhů středních a velkých savců.

Efekt hrdla láhve a genetický drift

Jak se pozitivní (úspěšné) znaky mohou fixovat?

- Jaké jsou vlastně možnosti fixace znaků, které jsou předmětem přírodního výběru?
- Původní neodarwinistická představa vycházela z klasické populační genetiky totiž, že znaky se fixují změnou frekvence výhodných alel u jedinců s nejvyšší genetickou zdatností – exklusivní fitness.
- Tato elegantní představa však získávala stále více trhlin, protože nebyla schopná vysvětlit celou řadu jevů. Důvodem je, že neodarwinismus vůbec nebral v úvahu pohlaví, pohlavní výběr byl jen součástí přírodního výběru.
- Proč a jak mohou být preferovány heterozygoti na úkor homozygotů?
- Proč se v mnoha případech přírodní výběr prokazatelně neprojevuje, nebo se projevuje jinak, než by se dalo předpokládat na základě frekvence alel?
- Odkud se berou tak četné homologie a homoplasické (paralelně vzniklé) znaky například tmavě pigmentovaná kůže?

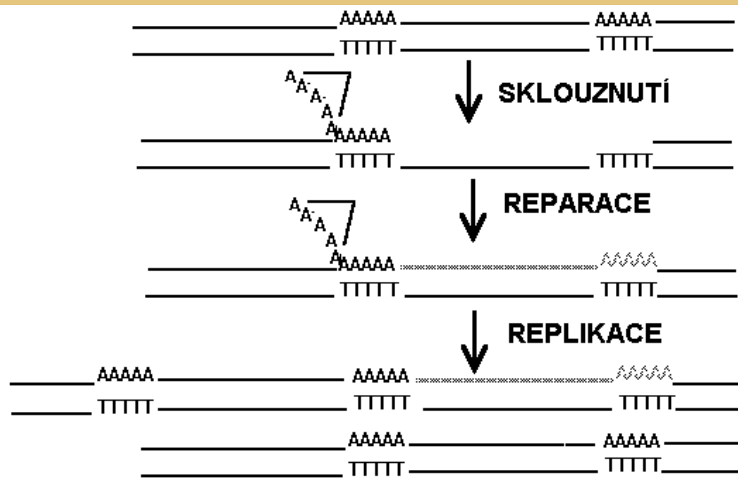

Post-moderní genetika

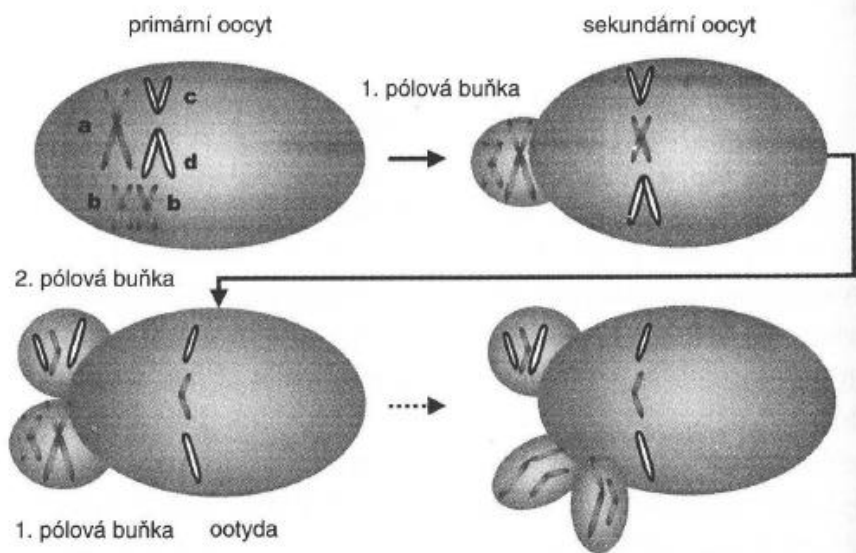
- Na mnohé z těchto otázek odpovídají moderní genetické výzkumy z posledních dvaceti let.
- Ukázalo se například, že replikace DNA a reprodukce není pouhé kopírování,
- a že existuje mnoho „nahodilostí“, které *de facto* zkreslují nebo dokonce zastírají možnosti kauzálních změn alel, takže výsledek přírodního výběru neodpovídá neodarwinistickým předpokladům a výpočtům.
- Často se objevuje „nahodilost“ genetické fixace znaků, která je postavena na specifických biochemických vlastnostech jednotlivých částí DNA a proteinů souvisejících se specifickou replikací nukleových kyselin a reparací při kopírování;

Neselektivní faktory evoluce

- Jsou to například:
- **molekulární tah** (některé části molekul se replikují nebo opravují lépe než jiné),
- **genetický tah** (některé geny se kopírují a šíří lépe než jiné),
- **reparační tah** (některé části DNA se opravují lépe a jiné hůře),
- Jiné jsou spojeny se zvláštnostmi vnitrobuněčného prostředí a buněčného dělení, zvláště pak dělení pohlavních buněk – meiózy, jako je
- **meiotický tah, funkce mimojaderné DNA, fúze a rozdělování specifických chromozomů**
- V neposlední řadě i vznik **diploidní informace a duplikace genů** obecně.

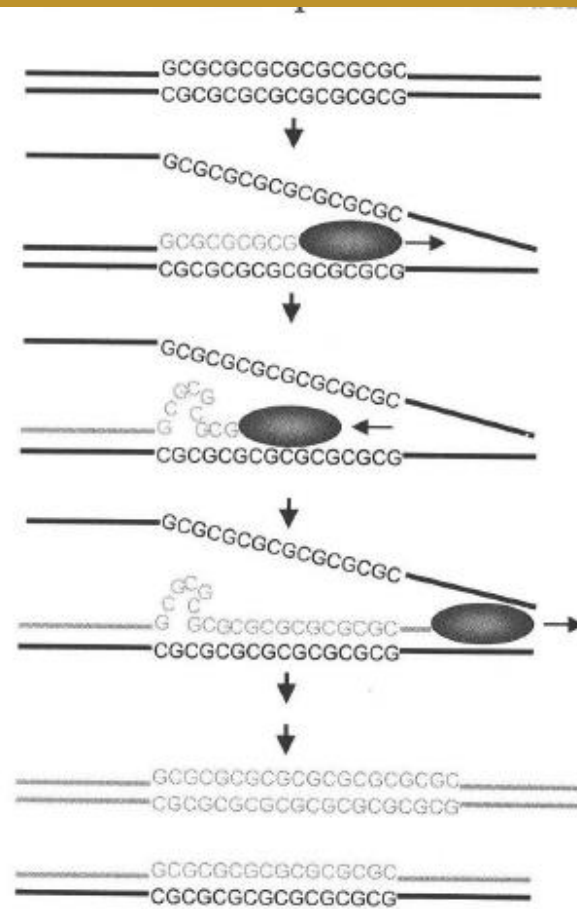

Amplifikace úseku DNA mechanismem sklouznutí nukleotidového řetězce.

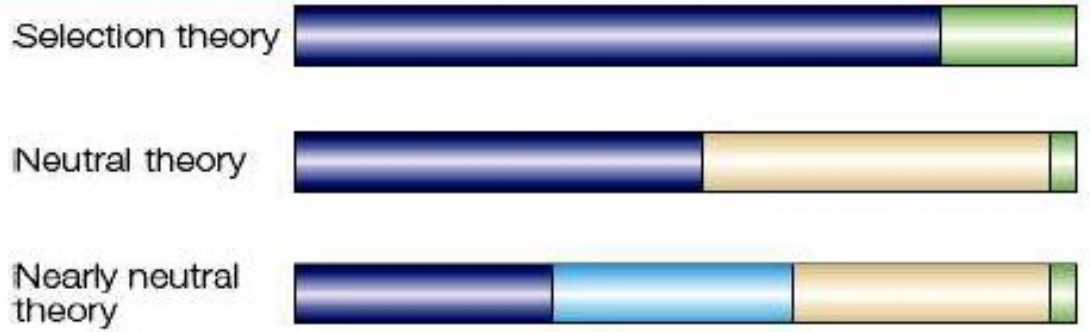
Obr. V.5 Meiotický tah v oocytu

Na obrázku jsou vůči metacentrickému chromozomu a meiotickým tahem zvýhodněny telocentrické chromozomy c a d, které patrně původně vznikly rozdělením chromozomu a v oblasti centromery

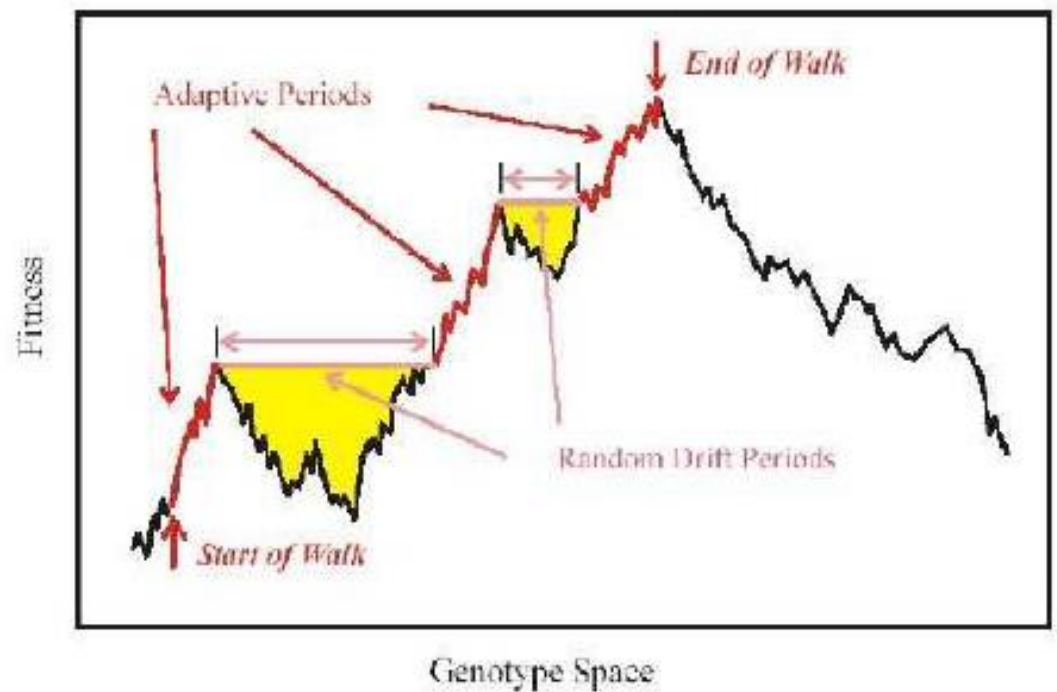

Obr. V.4 Inzerce oligonukleotidu mechanismem sklouznutí DNA templátu

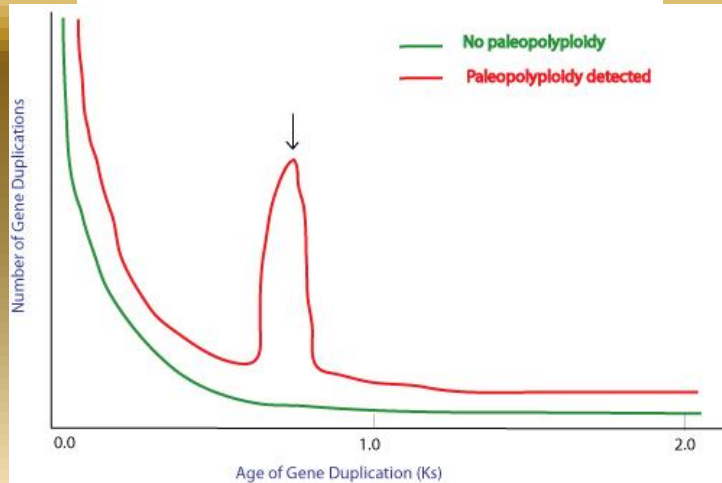
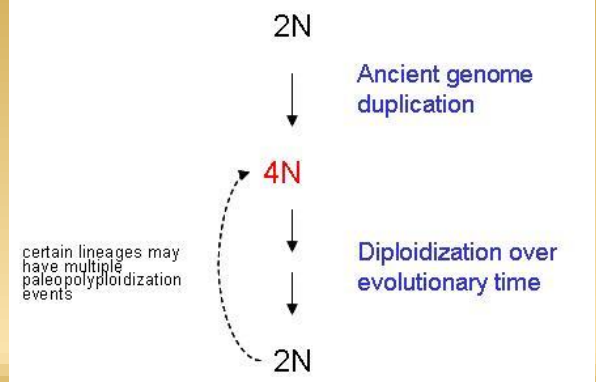
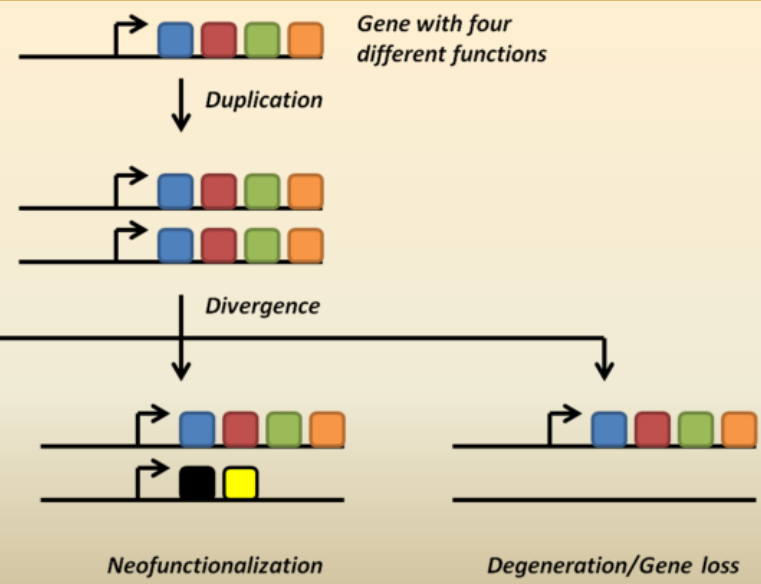
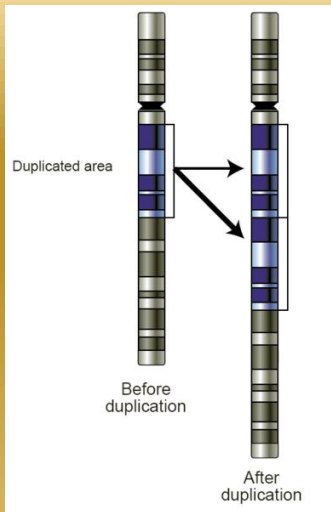
Modely neutrálních a téměř neutrálních teorií molekulární evoluce versus klasický adaptacionistický neodarwinistický model

	Deleterious		Neutral
	Advantageous		Nearly neutral

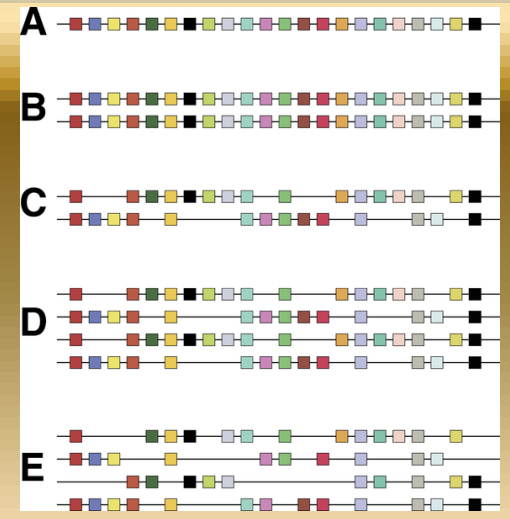

Evolve genovou duplikací

2R hypotéza

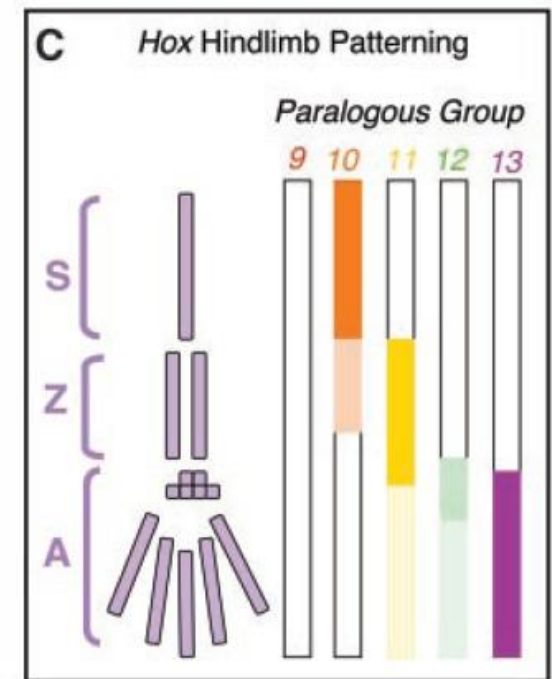
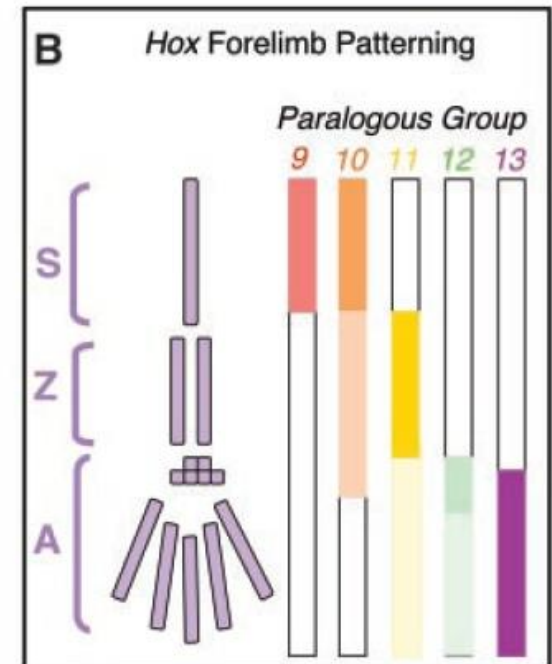
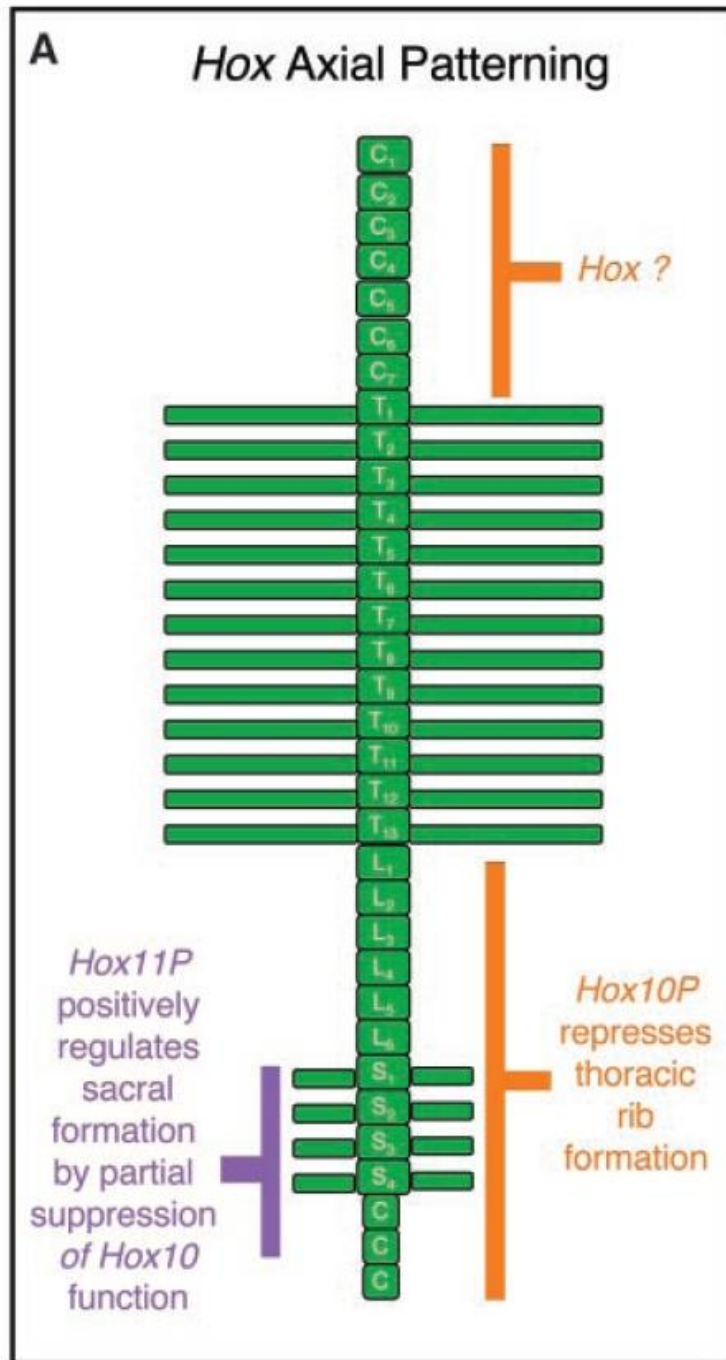
Pattern Predicted for the Relative Locations of Paralogous Genes from Two Genome Duplications

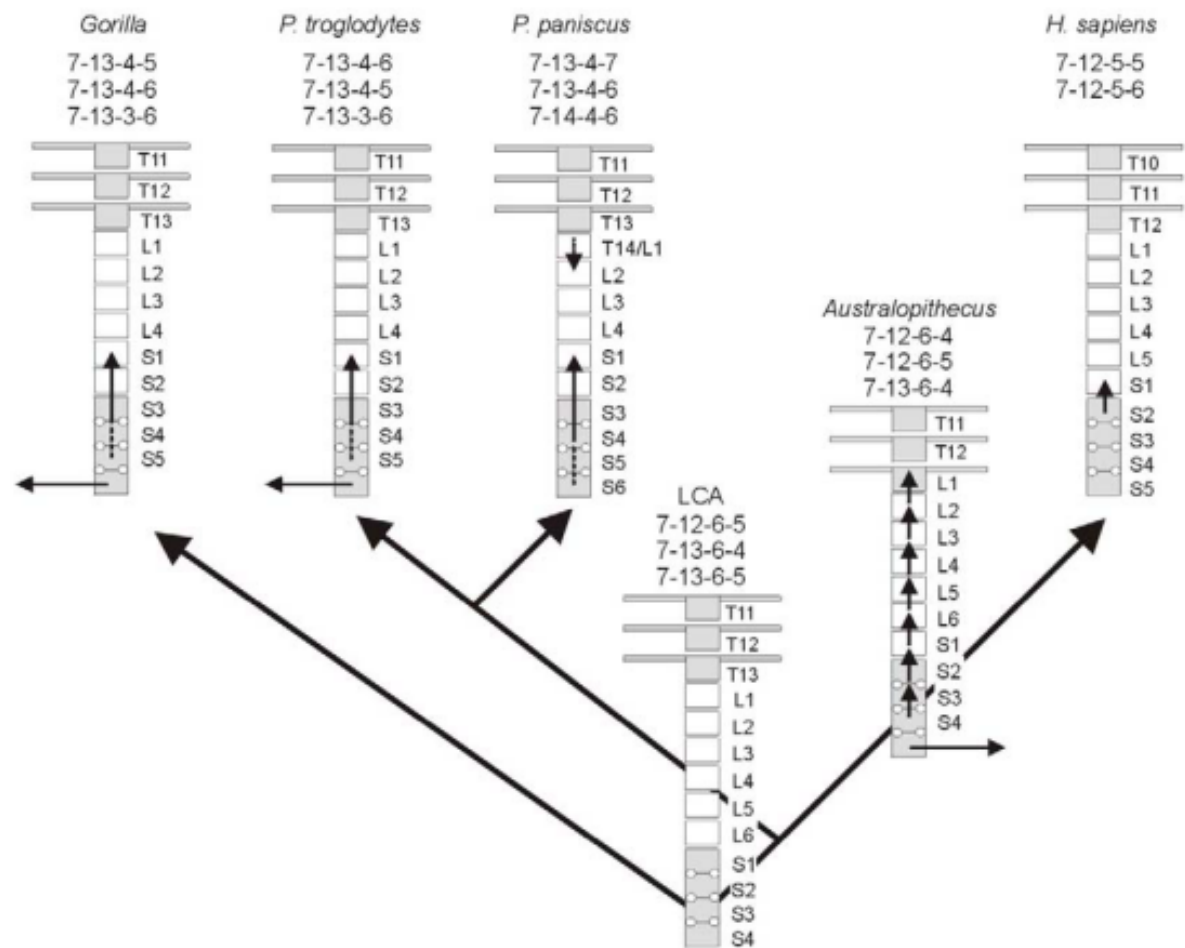
Nahodilosti v předávání genetické informace

- V předávání genetické informace se projevují i některé **genetické nahodilosti v průběhu speciace a hybridizace druhů**,
- a to jak **na úrovni genů i chromozomů**,
- **i epigeneze**, minimálně **do vzniku zygoty a v rané embryogenezi**.
- Ukazuje se, že regulace na úrovni některých komplexů genů jako jsou HOX geny nebo Pax6 gen výrazně ovlivňuje expresi genů v rané ontogenezi.
- R. Dawkins poprvé ukázal, že replikace genů není pouhé kopírování, ale že některé geny mohou být při kopírování biochemicky „agresivnější“ než geny jiné, ale mnohé geny se „umí“ s takovými geny prostě svézt.
- Důležité je i nepřesné, ale funkční „**sklouzávání**“ **části DNA** při replikaci
- a **asymetrický crossing-over** v rámci buněčného dělení.

HOX geny u člověka

Příklad využití analýzy HOX genů v evoluci skeletu hominidů

Figure S15. Reconstructed Vertebral Patterning of Hominoids (from 21). Most frequently observed axial formulas for each extant species are indicated along with the presumed modal formulas (those of highest probable frequencies) for the last common ancestor of *Gorilla* and humans (GLCA) and early hominids. A horizontal arrow indicates loss of a somite; a vertical arrow signifies changes in the positions of the anterior boundaries of *Hox* gene expression domains underlying indicated transformations of vertebral identities (22). Reduction in the number of somites contributing to the thoracic column is presumed to have occurred before the *Homo* horizon.

Polymorfismy - genetická a fenotypová variabilita

- Mezi mechanismy, které umožňují dlouhodobé přetrvávání polymorfismů, především polymorfismů druhého typu, patří
- Spojení **mutačního tlaku s recesivitou znaků**,
- **Superdominance alel**, selekce alel závislá na frekvenci, cyklická selekce
- **Vliv epistatických interakcí** – ty však představují daleko obecnější mechanismu evoluce.
- **Vyvážený polymorfismus** je selekce **ve prospěch heterozygotů**.
- **Heterózní efekt** sice s vyváženým polymorfismem souvisí, ale je to trochu složitější jev.
- Vyžaduje totiž mixování geneticky výrazně různých populací – viz Amerika, nebo rostlin „importovaných“ s původními populacemi (možná Amazonie), takže heterózní efekt je možno považovat za občasný a možná i výjimečný evoluční mechanismus.

Exprese genů, formování fenotypu a epistatické interakce

Exprese znaků fenotypu není pevně daná, ale:

- Je předmětem **pohlavního a příbuzenského výběru** – to je bez diskuzí
- Je určující pro **přežití a reprodukci**, tedy pro rozvoj **životní historie** – teorie tolerování slabých a handicapovaných, mohou populaci přinášet výhodu, inkusivní fitness (odvíjí se „klanově“), ale méně často se rozmnožují
- Je důležitá v „**kritických**“ **periodách životní historie**, kdy je to důležité pro přežití
- Vhodně naladěná ontogeneze (jako porody, počet mláďat, odstav, reprodukce a délka života) v rámci životní historie skupiny pak určuje efektivnější možnosti **vyhýbání se ekologickému risku**.

Metody analýzy fosilního materiálu

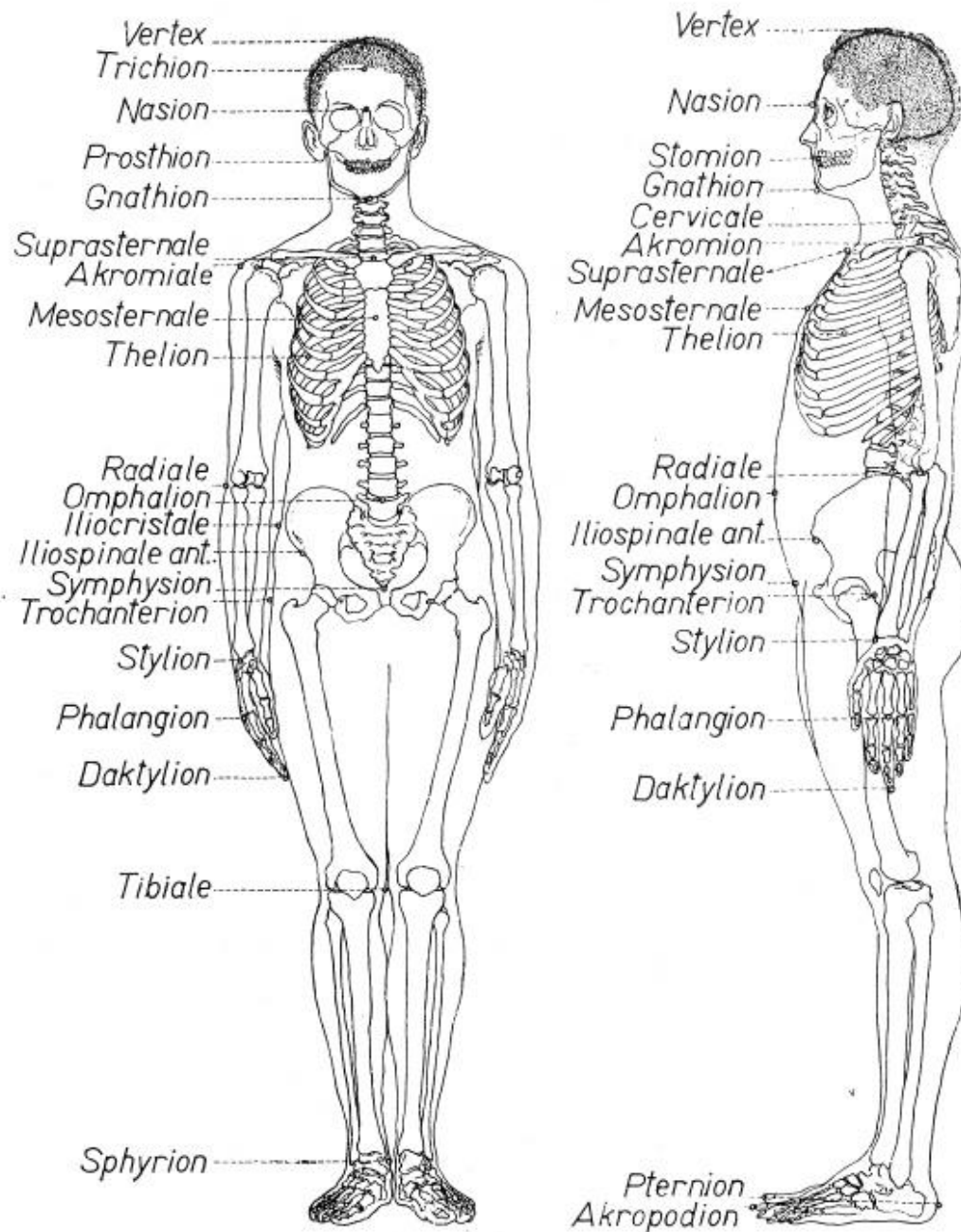
- Morfometrická analýza
- Morfoskopická analýza
- Analýza DNA
- Analýza chrupu a zubů
- Paleoekologická analýza
- Fylogenetická a systematická analýza

Somatometrie a osteometrie

- Měření lidského těla – recentní modely evoluce variability a adaptability
  - Somatometrie
    - **Pomáhá k porozumění variability a případné adaptability současných populací**
    - přes existenci některých dlouhodobějších studií lze hodnotit jen těžko adaptibilitu populací, zachycujeme jen několik málo generací
- Měření skeletu – osteometrie – fosilní a historické lidské populace
  - Kranioimetrie
    - Důležité pro hodnocení stresů
  - Osteometrie postkraniálního skeletu
    - **Zásadní pro pochopení adaptivních procesů**

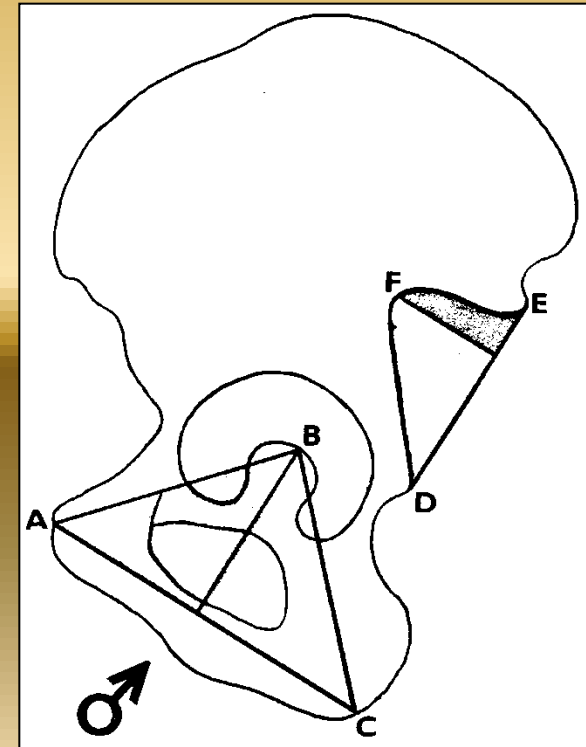
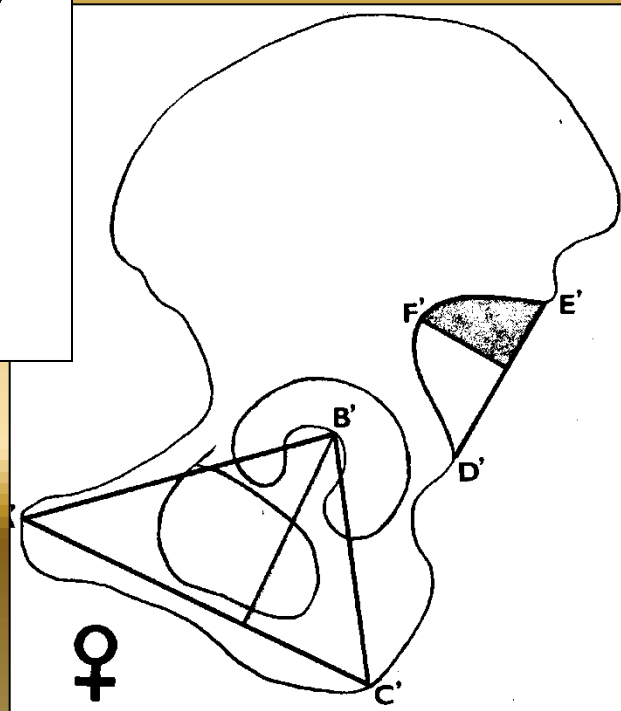
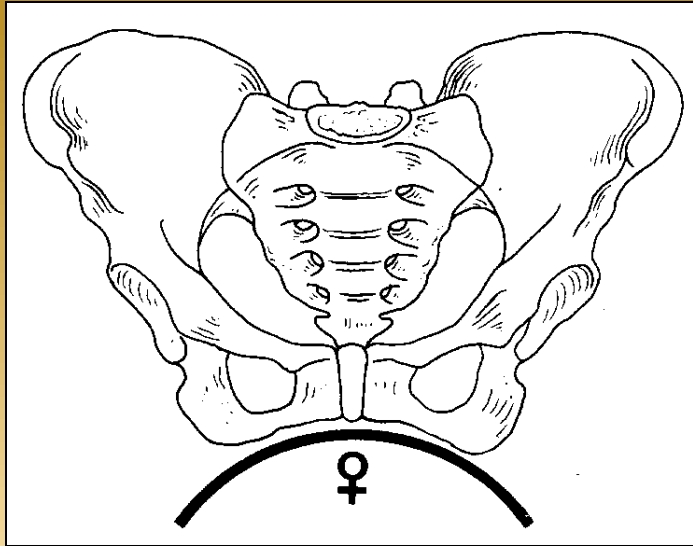
Somatometrie

Tělo

Obr. 9. Měrné body na těle (Podle R. Martina)

Morfometrie - pelvis

Změny v ontogenezi rodu Homo – výzkum chrupu a zubů

Šimpanz

Samice

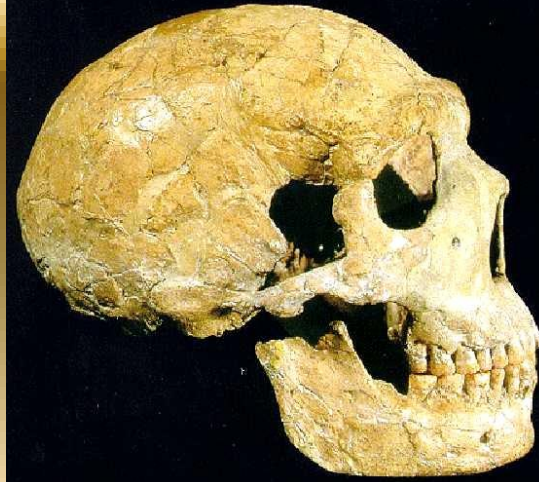
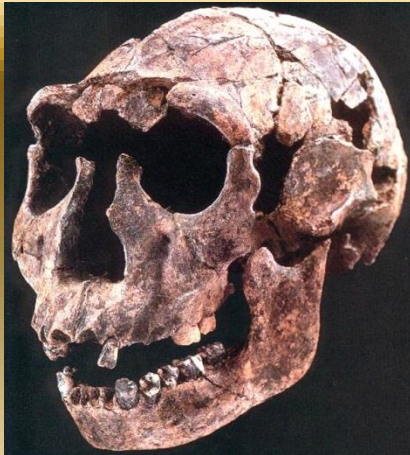
Samec

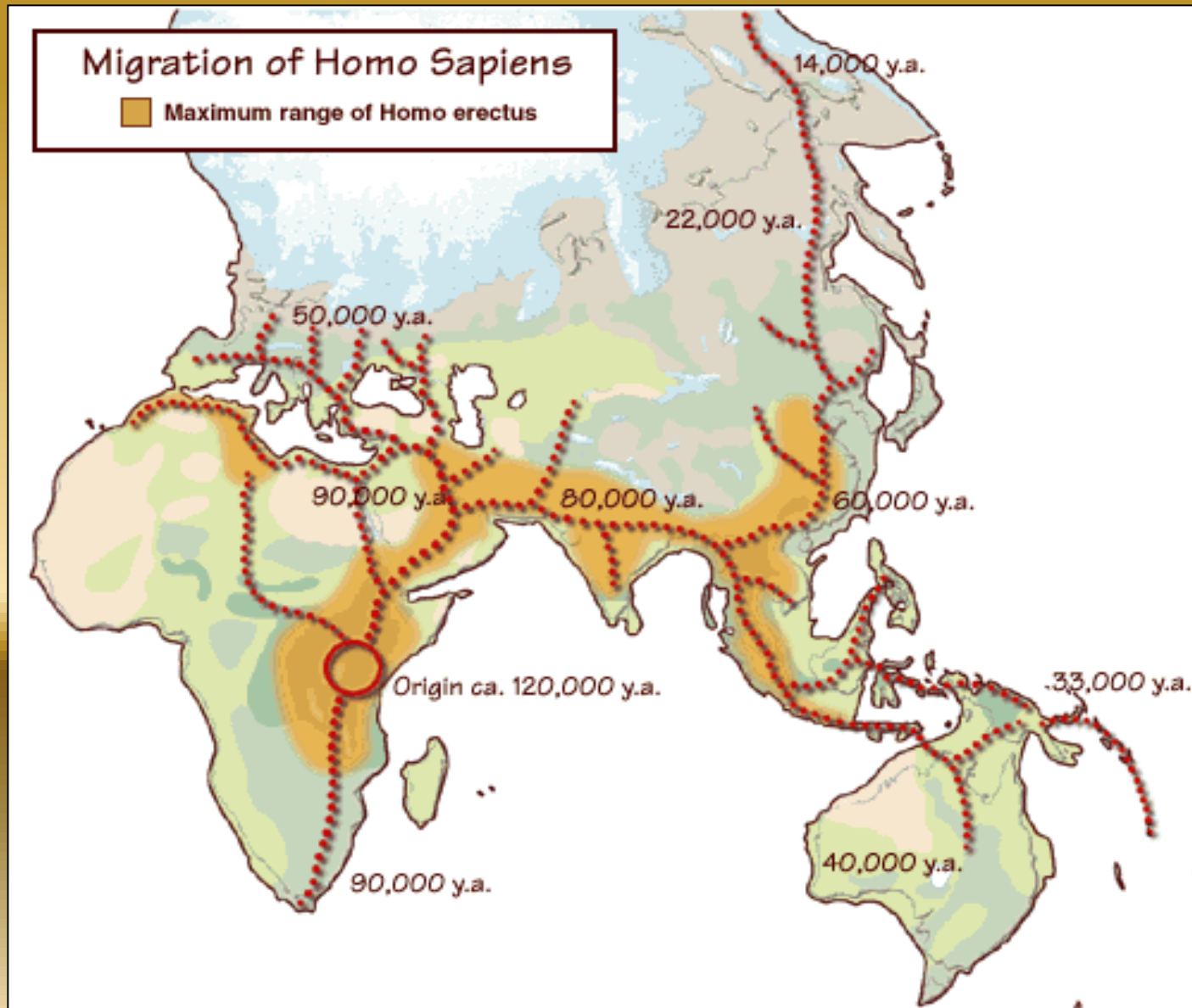
Neanderthal

Homo sapiens

Figure 1 Representations of the incisor surface of a Neanderthal (left) and Palaeolithic *Homo sapiens* (right). The horizontal ridges, or perikymata, are caused by brief, periodic disruptions in enamel deposition. Each of these

Evoluční genetika – příklad analýzy mtDNA

Genetika neandrtálců – čím se lišíme?

- Odlišnosti ve genech se týkají především specificky lidských funkcí mozku, metabolismu a růstu

SEPARATING THEM FROM US

Some genes that differ between modern humans and Neandertals

Gene	Significance
<i>RPTN</i>	Encodes the protein repetin, expressed in skin, sweat glands, hair roots, and tongue papilli
<i>TRPM1</i>	Encodes melastatin, a protein that helps maintain skin pigmentation
<i>THADA</i>	Associated with type 2 diabetes in humans; evolutionary changes may have affected energy metabolism
<i>DYRK1A</i>	Found in an area critical for causing Down syndrome
<i>NRG3</i>	Mutations associated with schizophrenia
<i>CADPS2, AUTS2</i>	Mutations implicated in autism
<i>RUNX2 (CBRA1)</i>	Causes cleidocranial dysplasia, characterized by delayed closure of cranial sutures, malformed clavicles, bell-shaped rib cage, and dental abnormalities
<i>SPAG17</i>	Protein important for the beating of the sperm flagellum

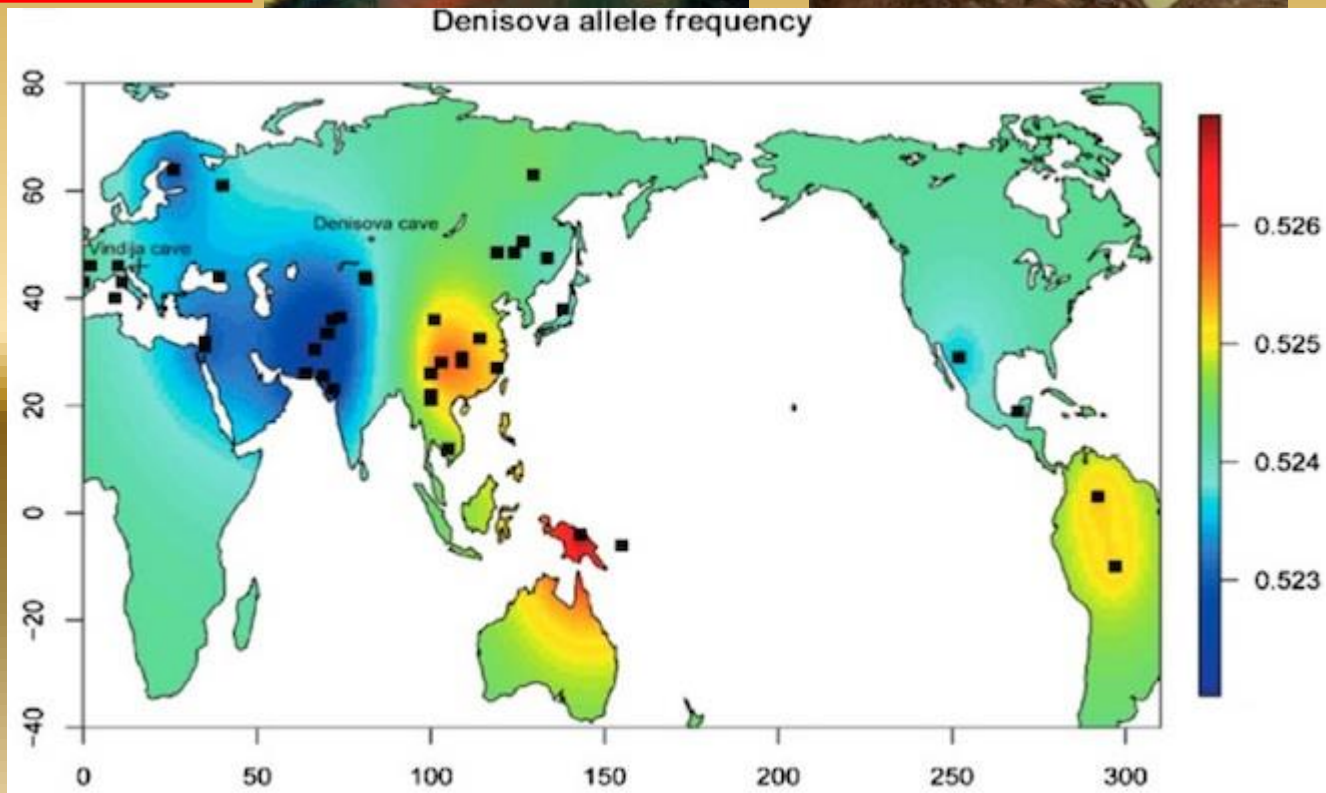

Genetika neandrtálců – co sdílíme?

- **Sdílíme 85% genomu typického pro AMČ**
  - některé geny mají neandrtálci v tzv. ancestrální formě,
  - jiné vznikly už u předků obou skupin, některé jsou totožné
- **Sdílíme FOXP2 (vývoj jazyka a řeči) a to v moderní „lidské“ formě – tento gen ale vznikl téměř jistě již u archaických forem Homo sapiens - cca před 300000 lety**
- **Některé „ne-africké“ haplotypy – hybridizace ??**

Denisova allele frequency

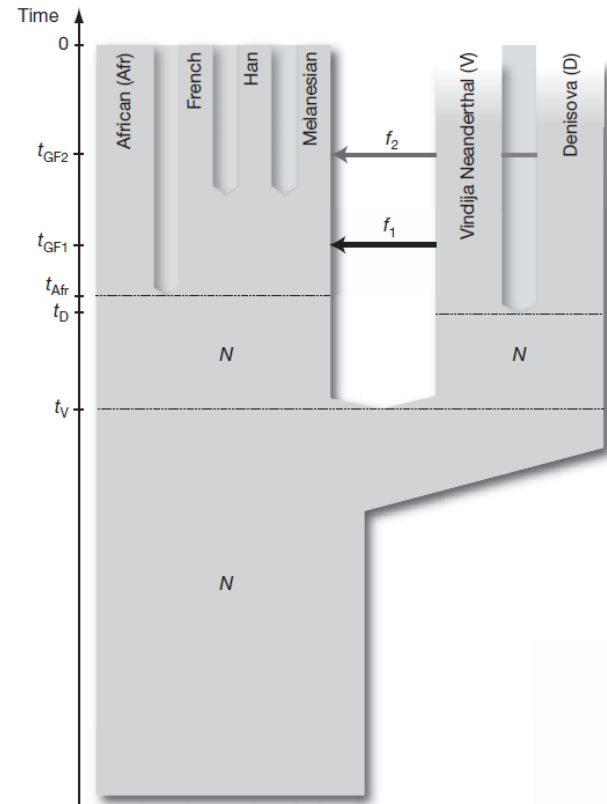
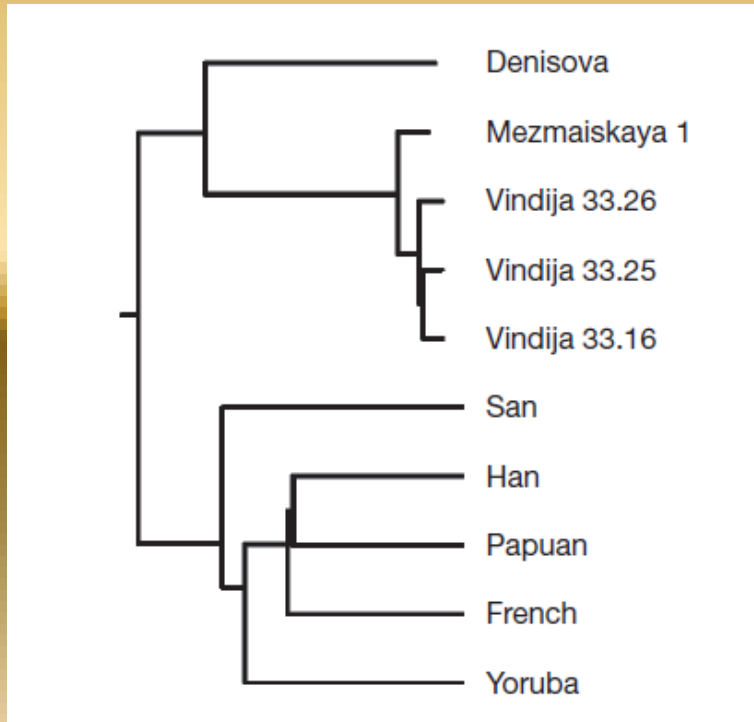
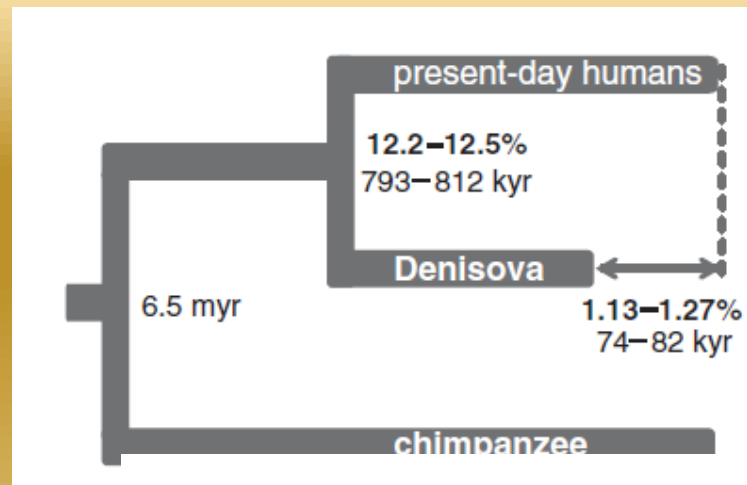
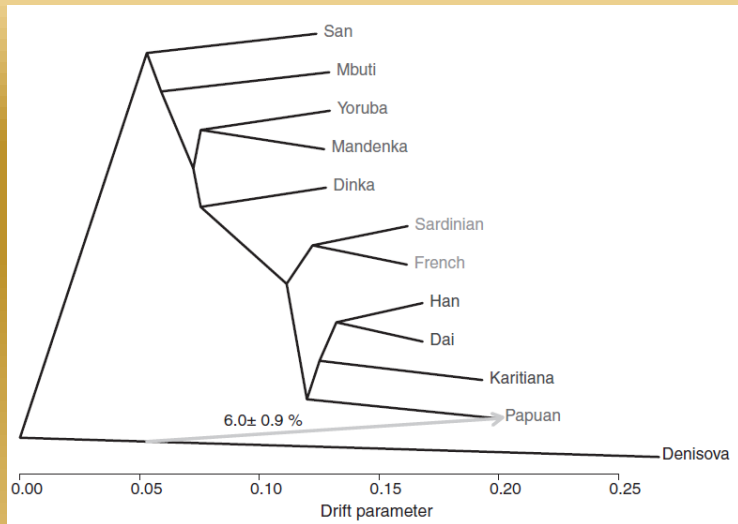

Figure 3 | A model of population history compatible with the data. N denotes effective population size, t denotes time of population separation, f denotes amount of gene flow and t_{GF} denotes time of gene flow.

Denisované – genetika a původ

- Analýza mt-RNA prokázala že prst náležel jedinci přežívající populace *Homo heidelbergensis* nebo nějaké mladší formě člověka, například archaickému *Homo sapiens*.
- Podle různých genetických laboratoří se oddělení neandrtálců a našich předků odehrálo zhruba v období mezi 750 až 250 tisíci lety. Potom by byla úvaha o tom, že nález patřil do okruhu archaických forem *Homo sapiens* rozumná.
- Analýza jaderné DNA tyto úvahy jednoznačně potvrzují Jedná o archaickou formu *Homo sapiens* geneticky blízkou původním obyvatelům Papui-Nové Guineje, Austrálie, Filipin a do jisté míry některým obyvatelům Oceánie.

Studium evoluce primátů

- Doklady o evoluci hominidů můžeme rozdělit na:
- 1) doklady přímé, tedy fosilizované zbytky těla hominidů a jejich produkty,
- 2) doklady nepřímé, tedy takové, které získáváme výzkumem současných populací lidí i non-humánních primátů,
- 3) doklady teoretické, které získáváme teoretickou analýzou paleontologického i neontologického materiálu.

Datování nálezů – klíč k pochopení časové škály

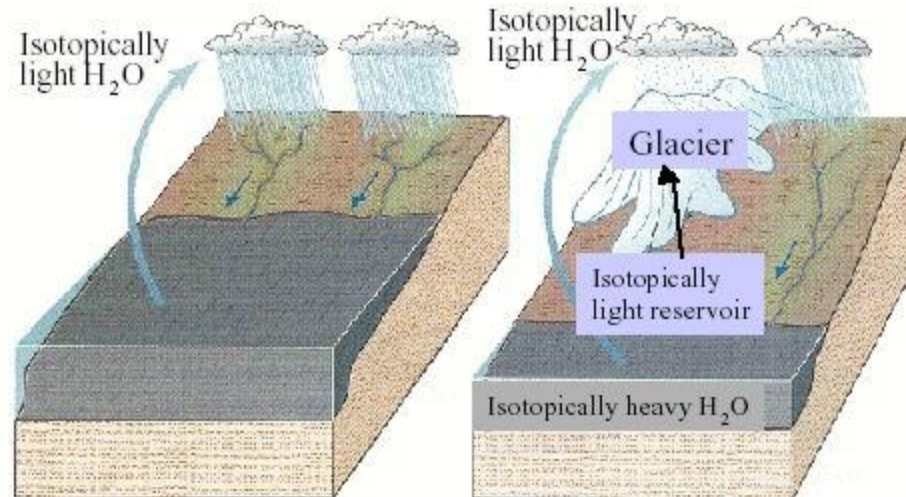
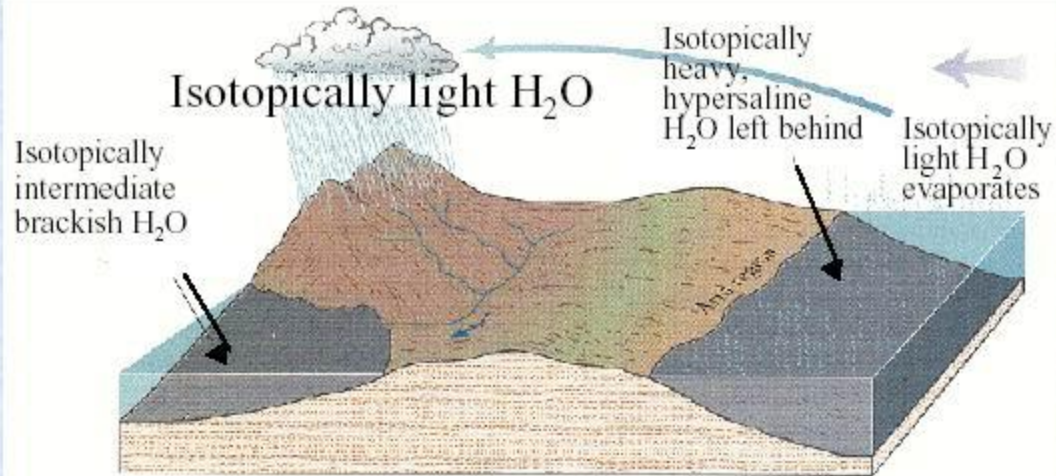
- Relativní datování - biostratigrafie
- Relativní datování - paleomagnetismus
- Absolutní datování - uhlík ^{14}C - organické látky
- Absolutní datování - K-Ar, Ar-Ar - tufy
- Absolutní datování - rozpad uranu ^{238}U - fission-track
- Absolutní datování - uranové řady
- Absorbce nebo vyzařování elektronů v minerálech: termoluminiscence, kterou lze zkoumat objekty jednorázově, nebo elektronová spinová rezonance

Změny klimatu a adaptace

Oxygen Isotope Ratios and Climate Change

^{18}O vs. ^{16}O

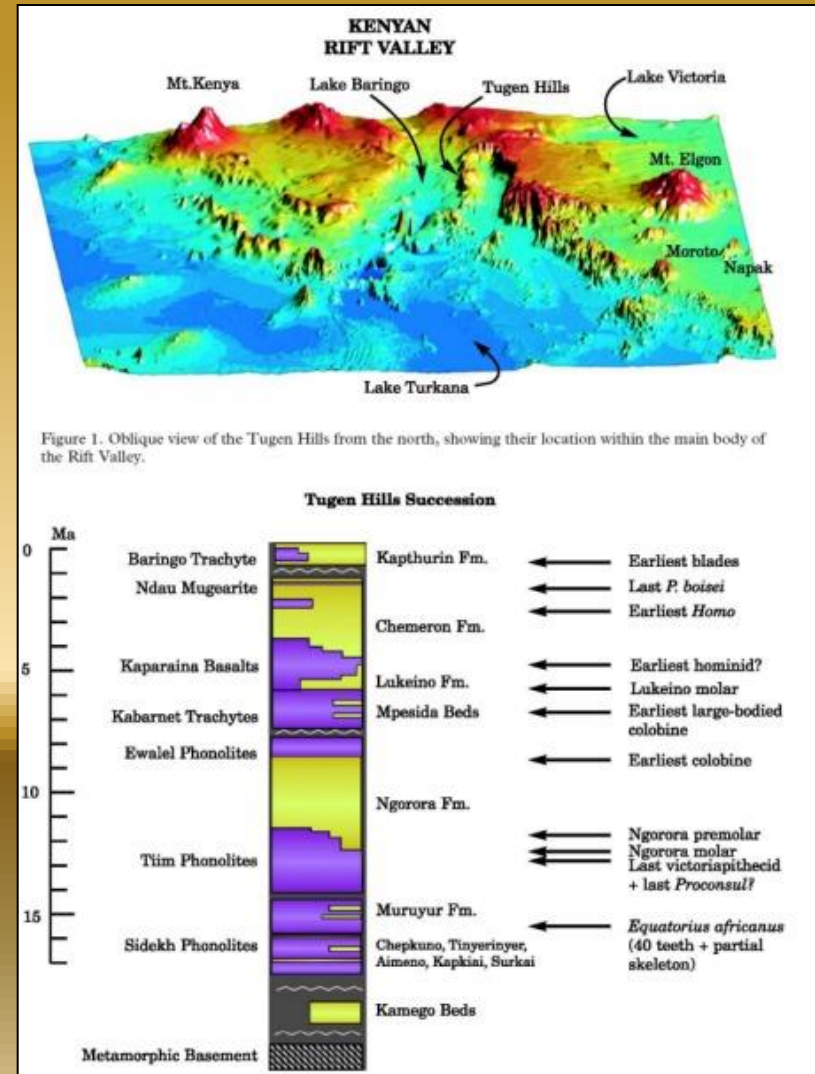
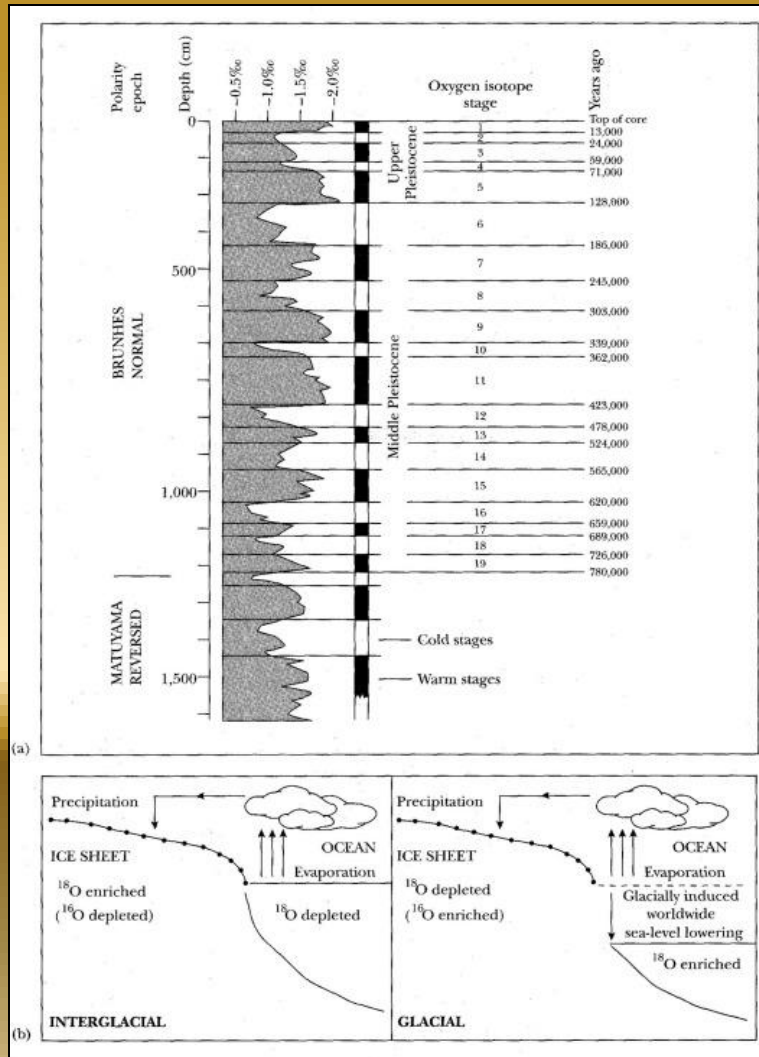
Graphic from Stanley:
Earth System History,
WH Freeman, 1999

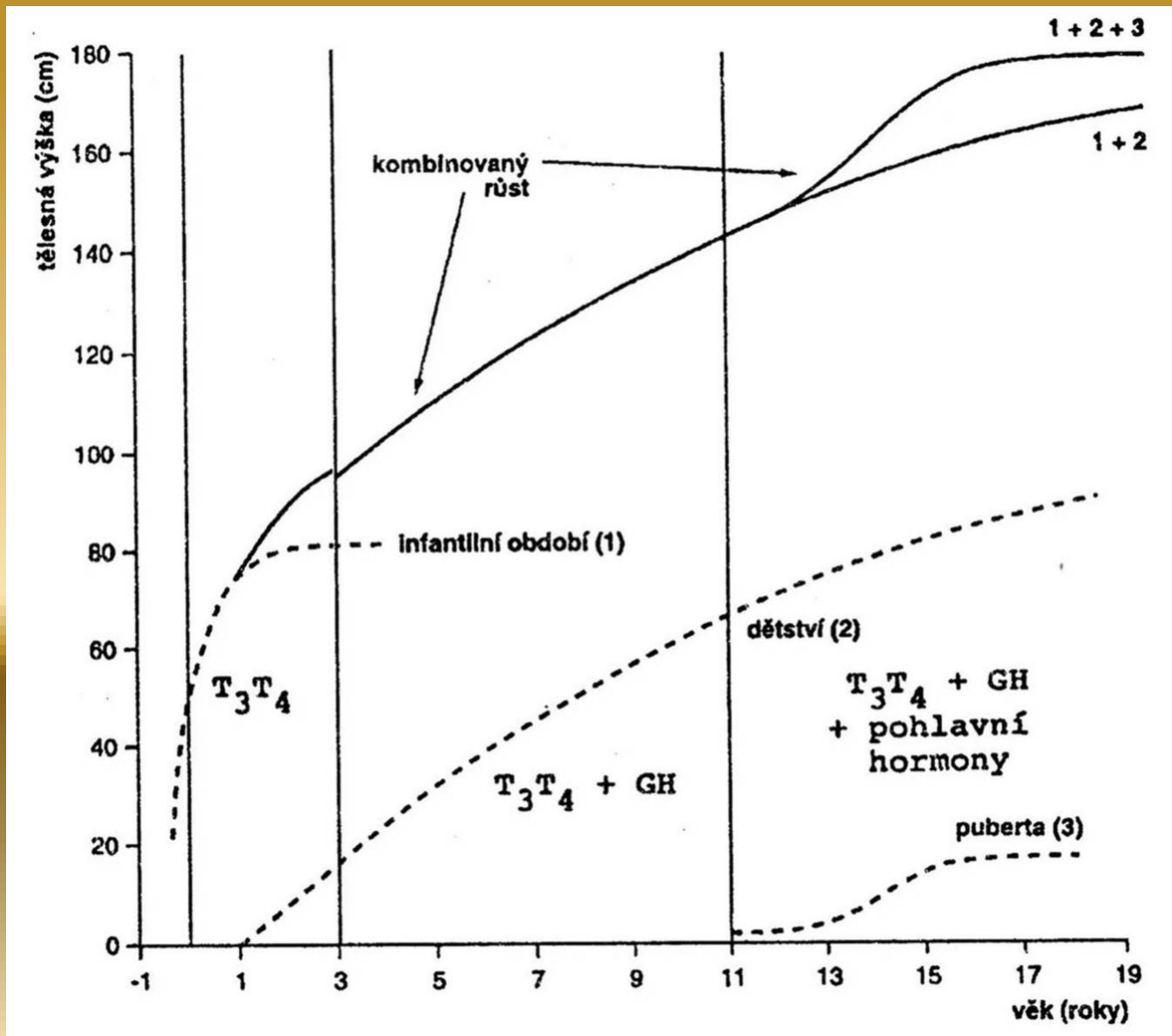

Rekonstrukce klimatu a kombinace metod

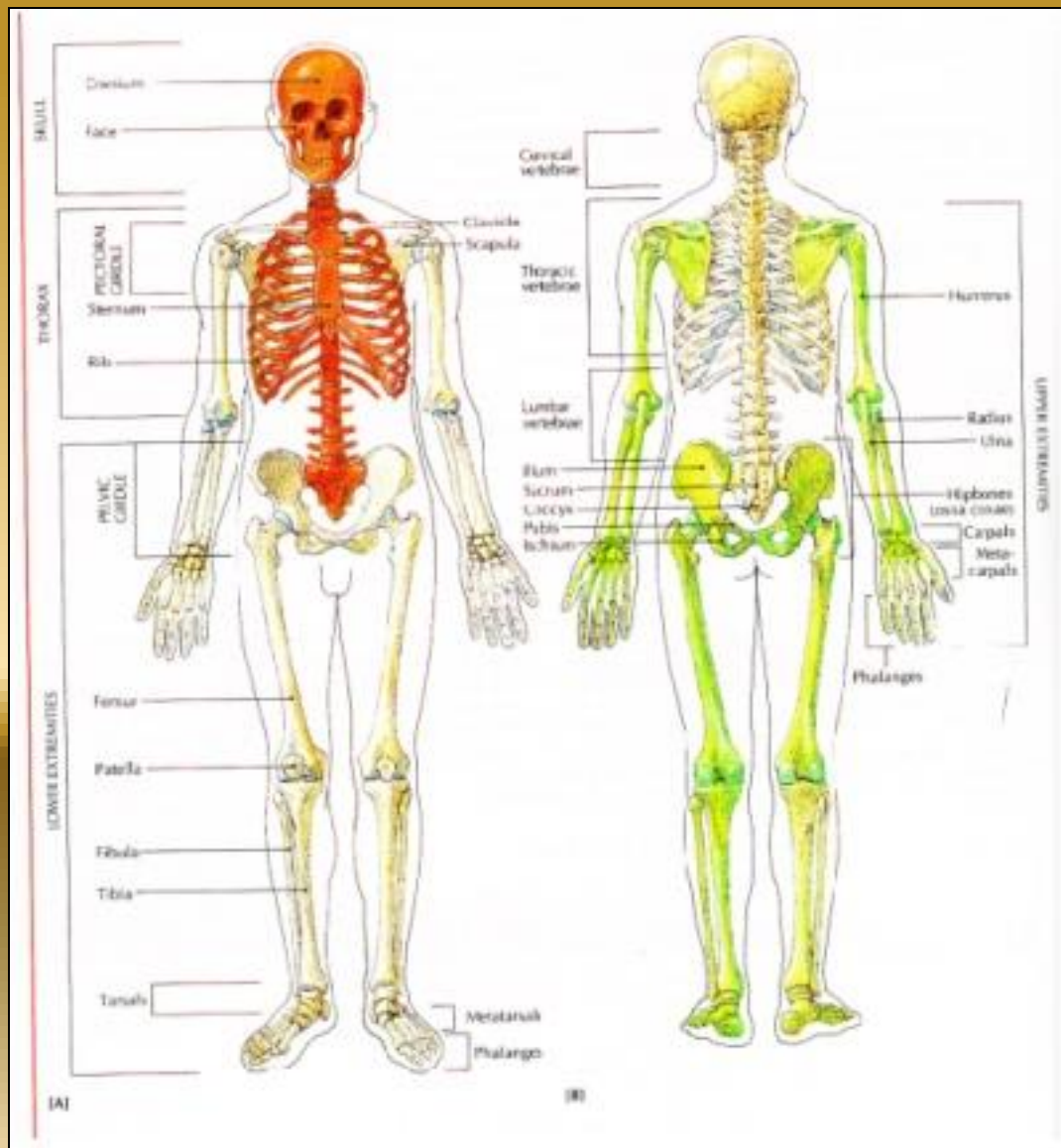

Teoretické modely růstu

růst a vývoj

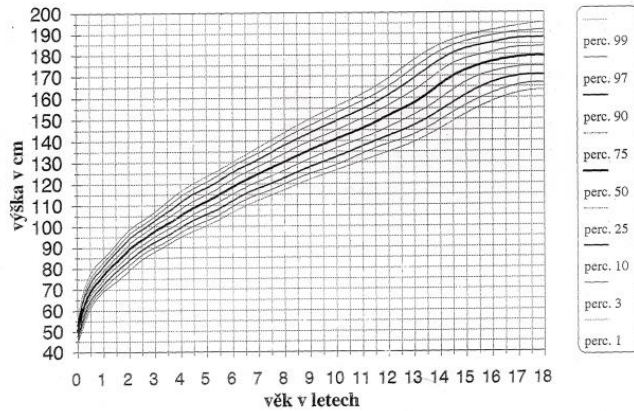
Růst a proporcionalita těla a jeho částí klíč k pochopení adaptací

Růst v období maturace

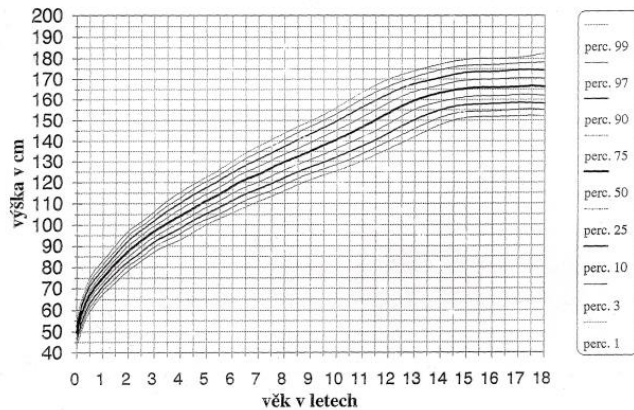
TĚLESNÁ VÝŠKA

Hoši 0 - 18 let

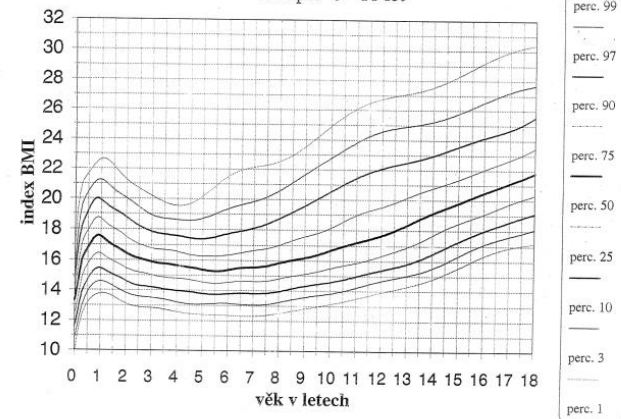
TĚLESNÁ VÝŠKA

Dívky 0 - 18 let

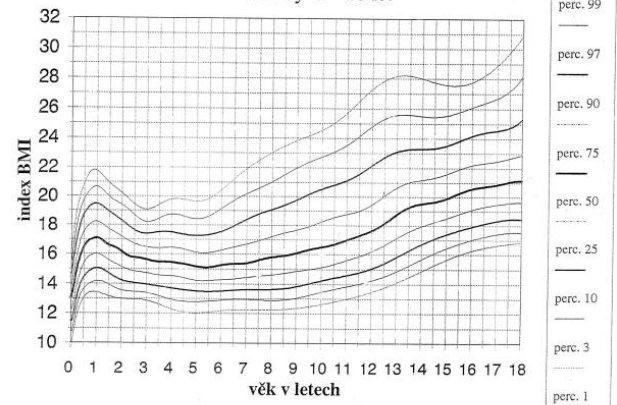
BMI - index tělesné hmotnosti

Chlapci 0 - 18 let

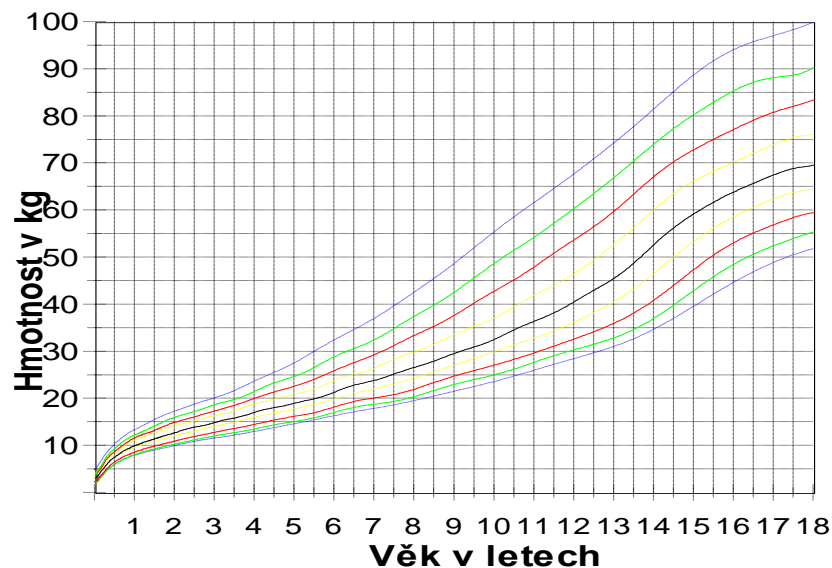
BMI - index tělesné hmotnosti

Dívky 0 - 18 let

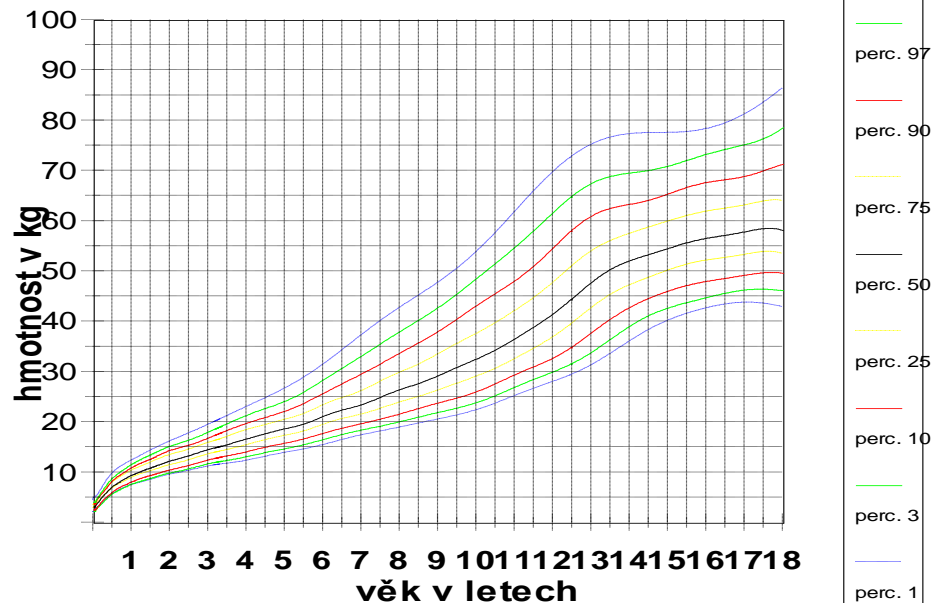

Změny hmotnosti období maturace

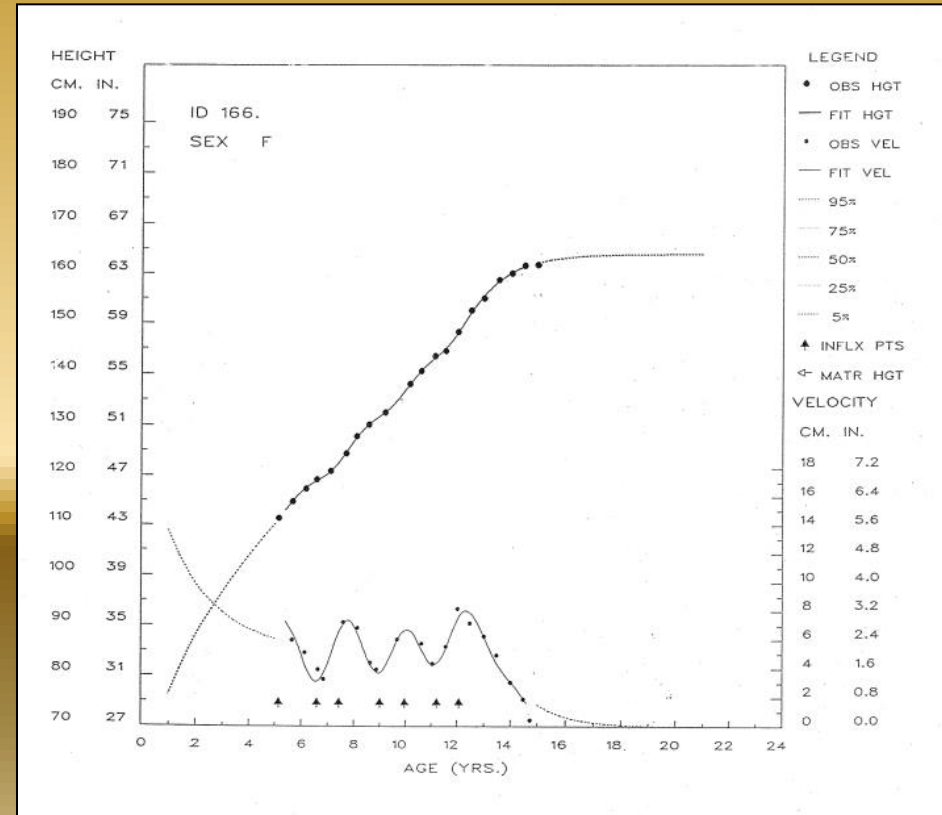
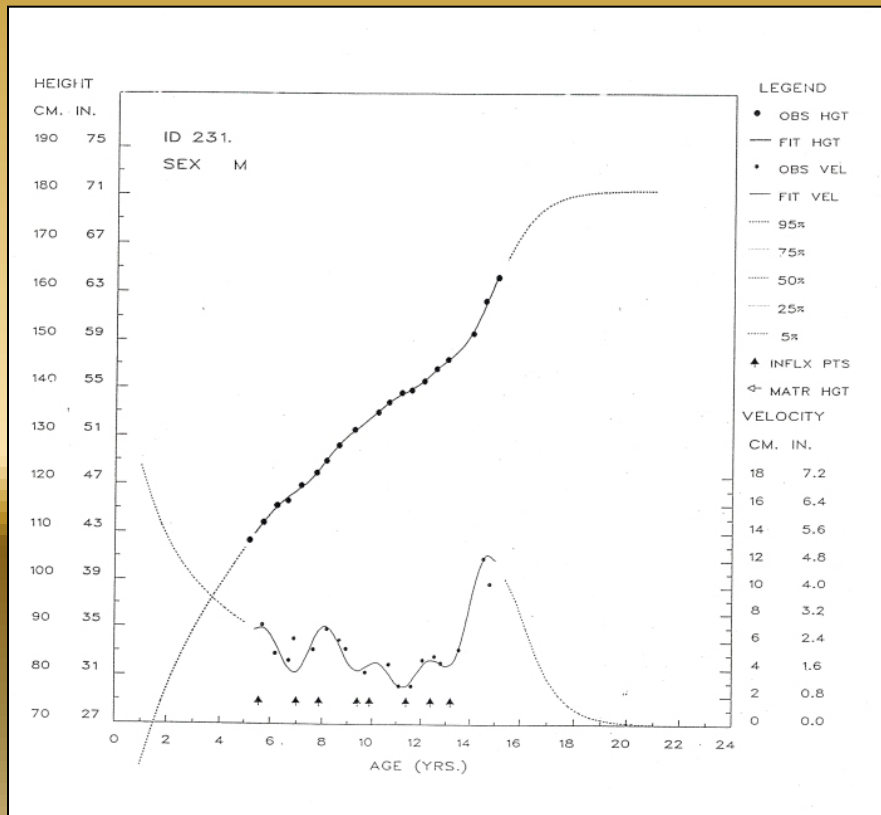
Tělesná hmotnost - chlapci

Tělesná hmotnost - dívky

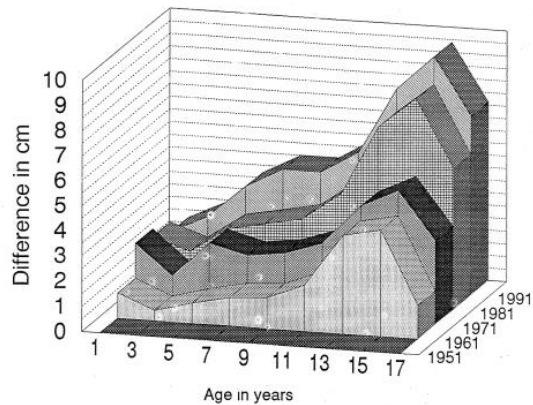
Růstové rychlosti a maturace dospívání jako prostředek adaptace

Sekulární trend

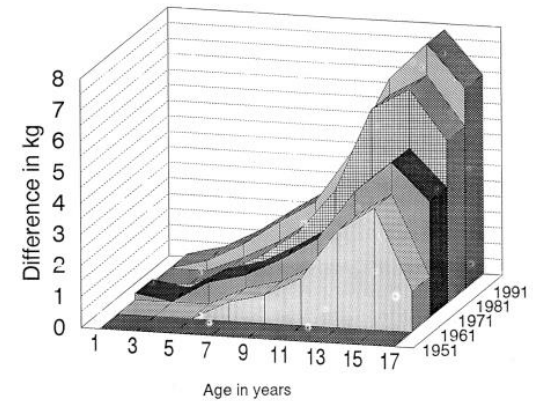
Czech boys-body height

Secular trend 1951 - 1991

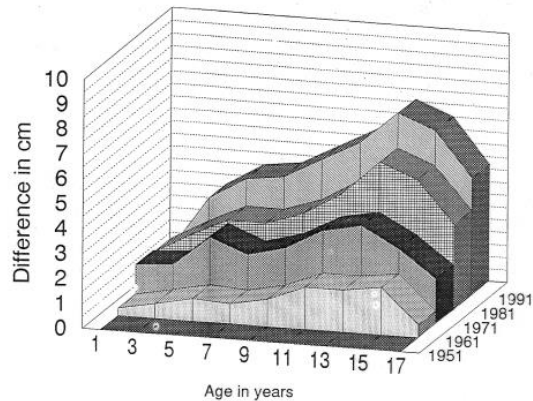
Czech boys-body mass

Secular trend 1951 - 1991

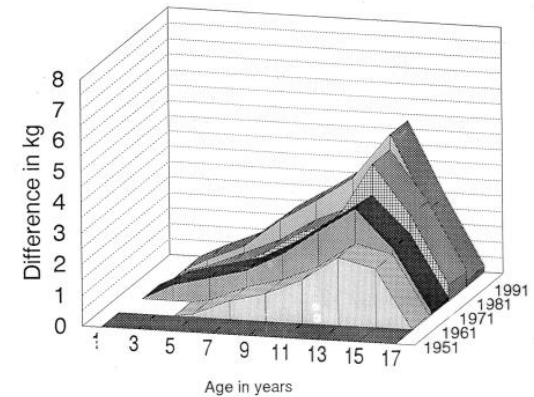
Czech girls-body height

Secular trend 1951 - 1991

Czech girls-body mass

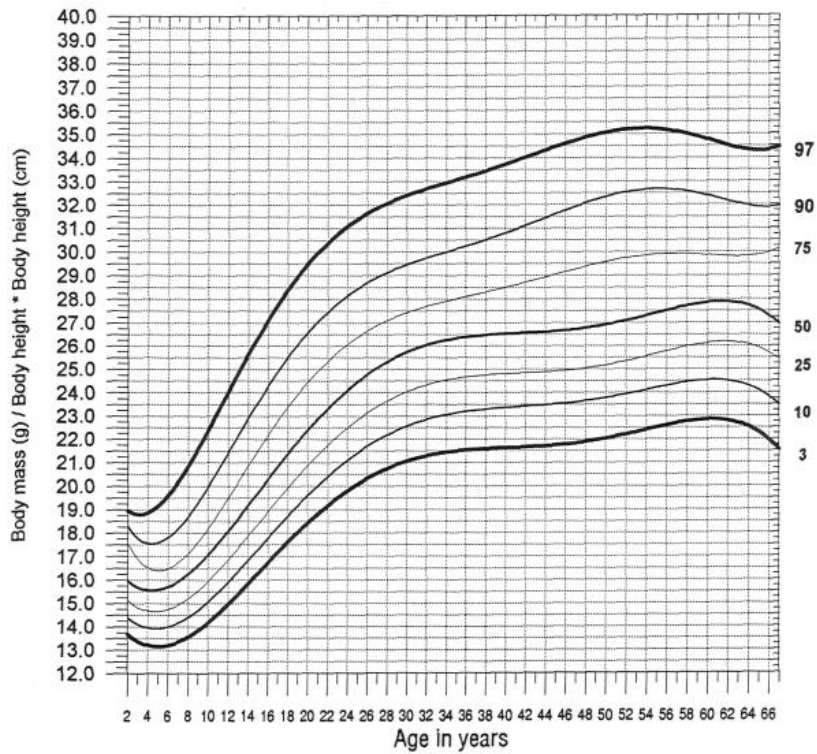
Secular trend 1951 - 1991

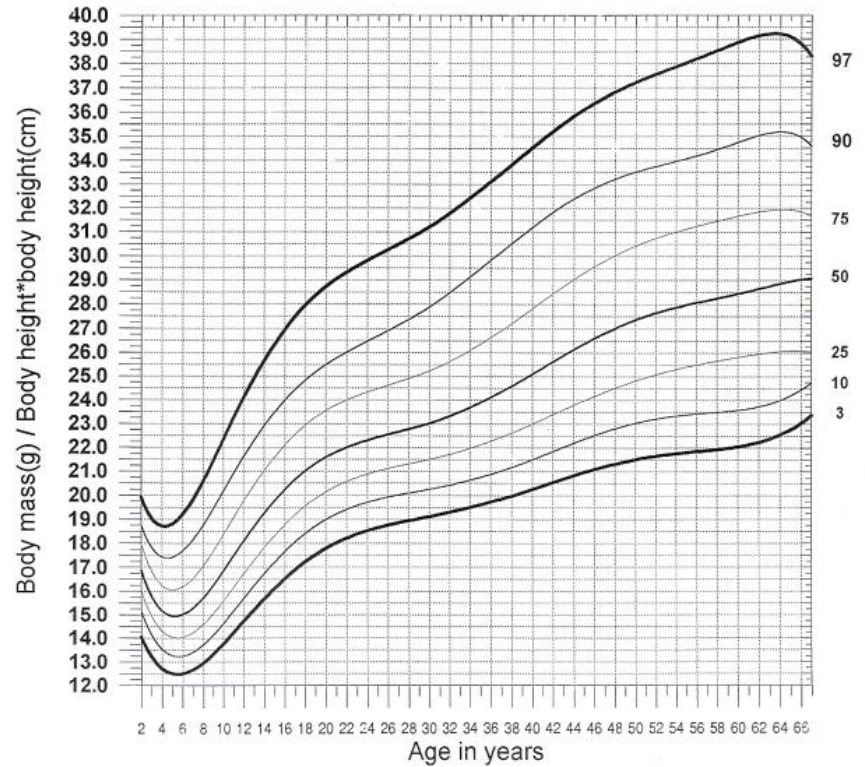

Stárnutí

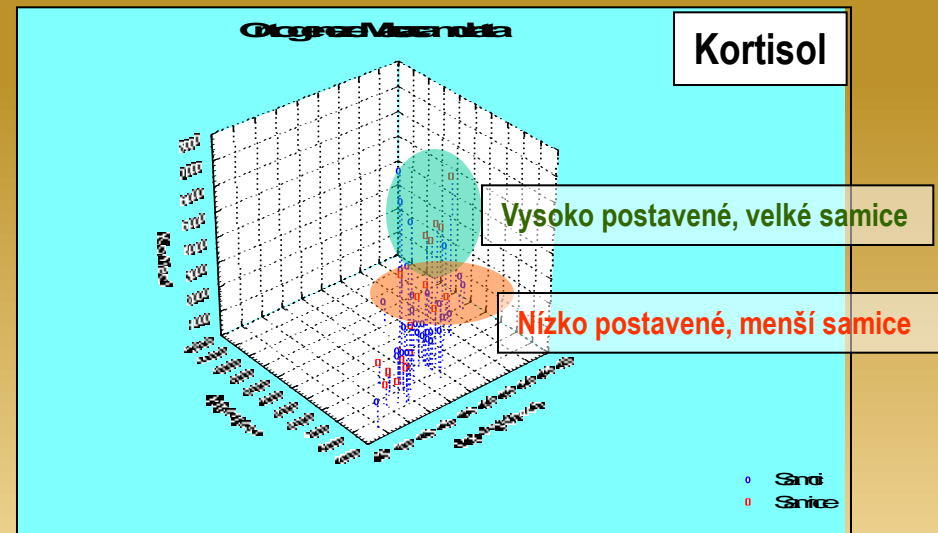
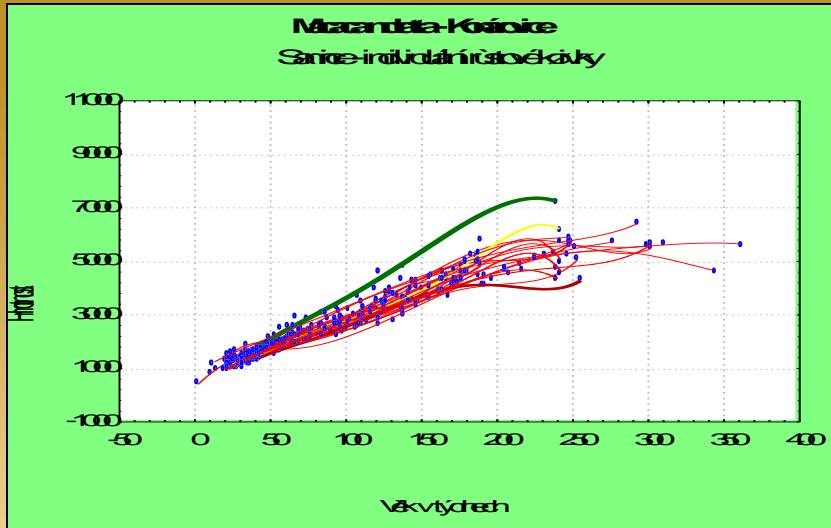
Percentile graph - Body Mass Index
males - 2 - 67 years

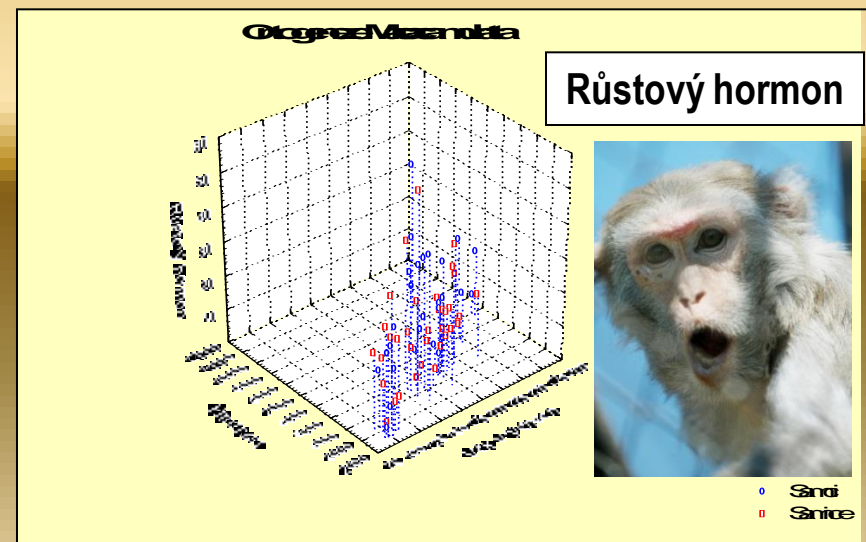
Percentile graph - Body Mass Index
females - 2 - 67 years

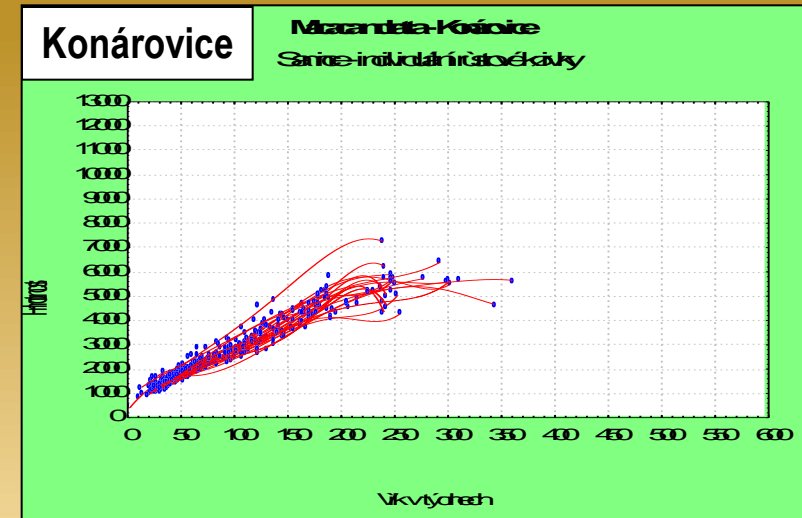
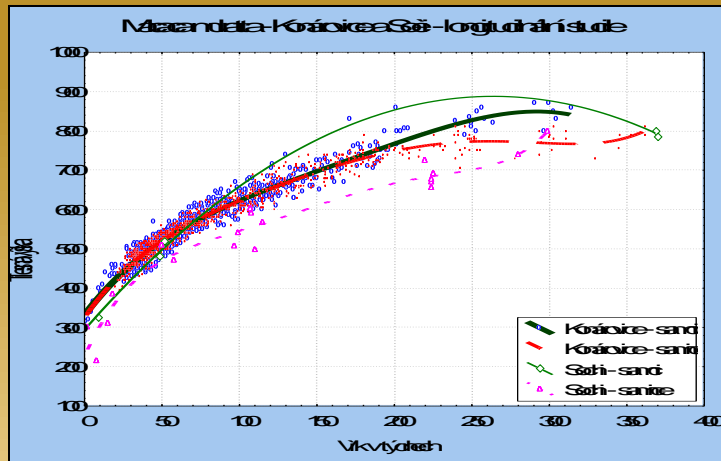
Vliv hormonů a sociální struktury na růst

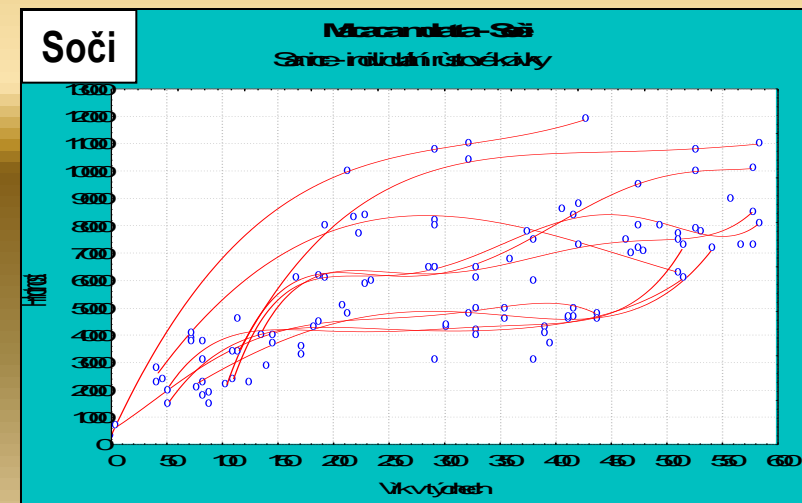
- Byla zjištěna dobrá korelace mezi růstem a všemi růstovými hormony
- Sekrece STH a IGF-1 je velmi dobře korelována s růstovými procesy, ale nikoliv mezi sebou
- Vysoce postavené dominantní samičky jsou většinou větší než nízkopostavené a mají vysokou hladinu kortisolu

Jak mohou genetické faktory ovlivnit růst?

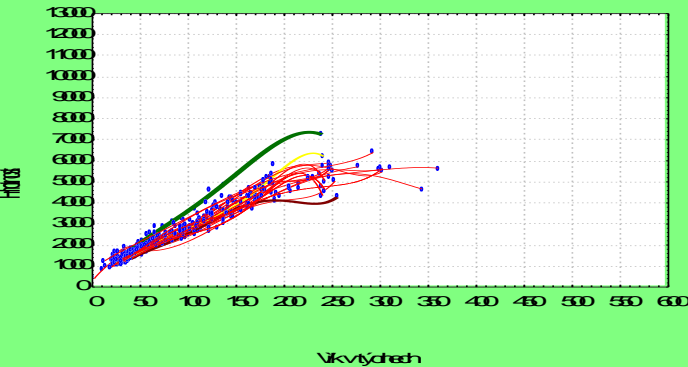

- Makakové z Konárovic se do jisté míry liší stavbou těla i způsobem růstu od makaků ze Soči, i když obě skupiny pocházejí z Vietnamu
- Podle analýz lokusů ApoB a MCT 118 mají makakové z Konárovic vyšší míru inbreedingu, žijí ve skupinách jedinců s podobným věkem a vyšší vnitroskupinovou konkurencí
- Vyšší variabilita ontogenetických drah je zřejmě pozitivně korelována s vyšší variabilitou genetickou

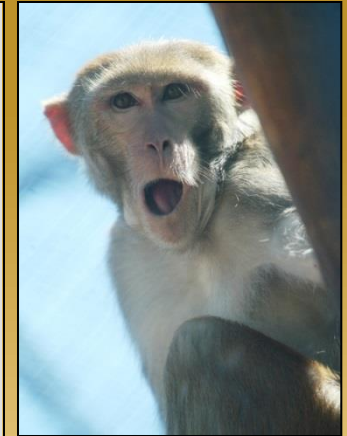
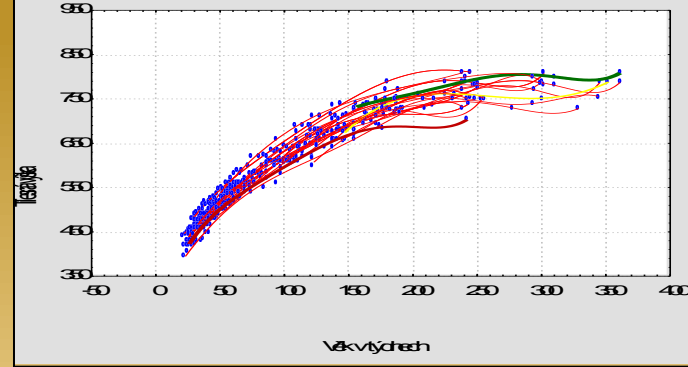

Tři základní vývojové trendy u makaků - vývojové vězení?

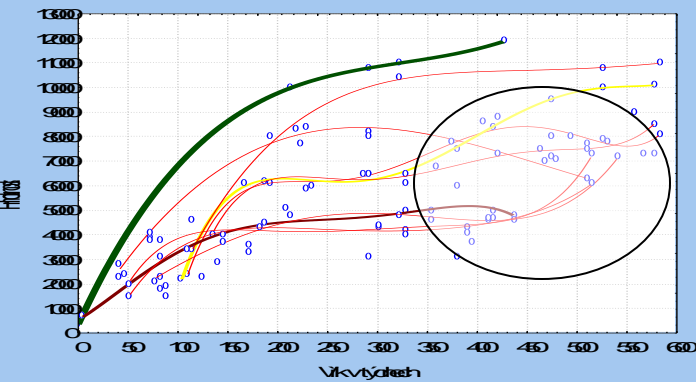
Mazandala-Kóioke
Série iniciální růstové křivky

Mazandala-Kóioke
Série pozdní růstové křivky

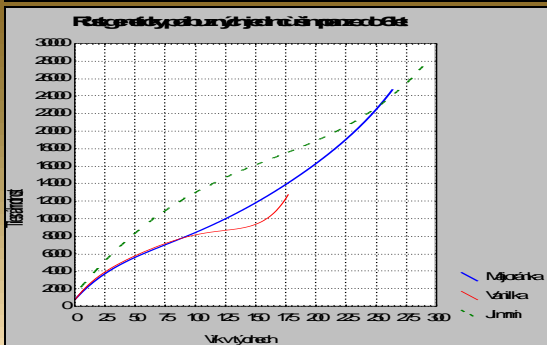
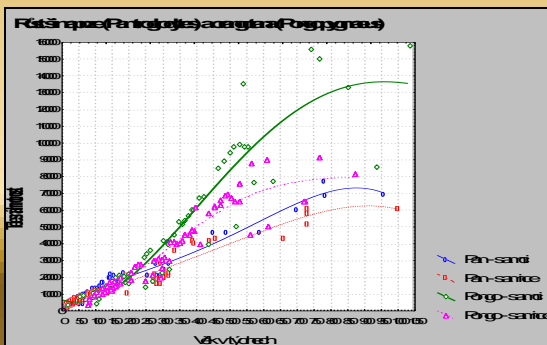
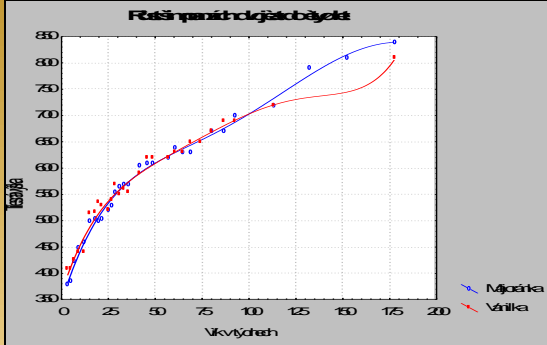
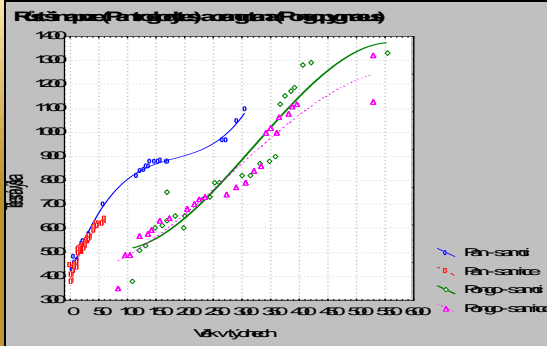
Mazandala-Sai
Série iniciální růstové křivky

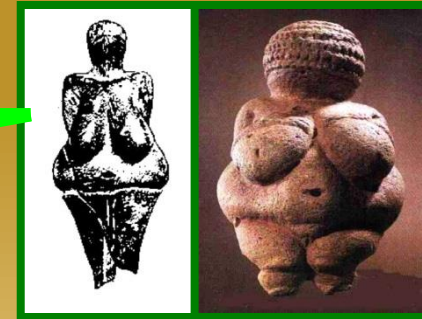
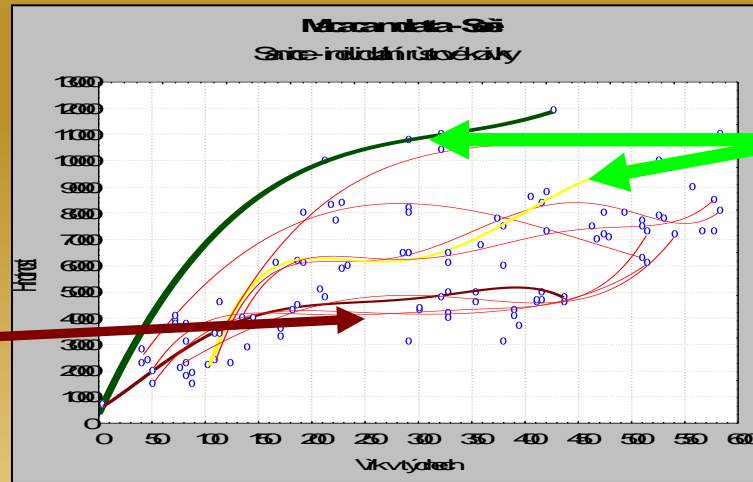
- Růst hmotnosti se u některých samic po dokončení puberty výrazně zpomaluje, někdy s možnou akcelerací na začátku adolescence
- U menší části samic se růst brzdí nebo i zastavuje po čtvrtém roce života
- Často se objevuje ke konci čtvrtého roku adolescentní spurt, který někdy přímo navazuje na spurt pubertální.
- V případě “odkladu” adolescentního spurtu se zřejmě jedná o jev známý u samců orangutanů, tzv. “vývojové vězení”, související s nižší sekrecí steroidních hormonů před dosažením sociální dospělosti.

Růst lidoopů

- Výška se v průběhu ontogeneze mění u lidoopů podobně jako u člověka, jiné jsou proporce - trup je delší, dolní končetiny kratší
- Hmotnost má jiný ontogenetický vývoj a je ovlivňována různými vnějšími i vnitřními faktory
- U samců orangutana se vyskytuje i v zjetí výrazný adolescentní spurt, u šimpanzů nikdy
- Stresy mohou výrazně ovlivnit růst, a to i u jednovaječných dvojčat

Paleolitické Venuše - mýtus nebo realita?

- Vysoká hmotnost robustních malých žen byla výsledkem adolescentního spurtu, jako u samců orangutanů, a byla způsobena vyšší hladinou steroidních hormonů
- Tyto ženy měly vyšší odolnost ke stresům a soutěživost a vyšší sociální status
- Takové ženy byly zvýhodňovány prostřednictvím sexuální selekce, – měly odolnost ke stresům, efektivně vychovávaly a chránily děti a získávaly nezávisle na mužích potravu
- Následná sexuální selekce pak posilovala genetické predisposice pro vyšší sekreci steroidních hormonů, glukokortikoidů a pohlavních hormonů, v dalších generacích